
Maja
ŠTAMBUK

LIKA –
STUDIJA
SLUČAJA

Uvod

Kolikogod zahtjev o prostorno uravnoteženom razvitku sadržavao u sebi neracionalnost skupljega¹ i sporijeg napretka, on je, iako na duge staze, jedini racionalni izbor. Takav pristup razvitku uključuje i (re)oblikovanje naseljskih kolektiviteta i ponovno uspostavljanje cjelovitog odnosa čovjeka i prirodnih resursa te novi pristup nerazvijenosti i nerazvijenima.² Defavorizirani dosadašnjim tijekom društvenih i gospodarskih promjena, seoska naselja i periferijski gradići gubili su elemente nužne za poželjni život u njima. Projektom obnove, periferija, a time i cijela zemlja, ima izvjesniju budućnost. Važni temelji na kojem počiva obnova ruralnih područja jesu poljoprivreda i stočarstvo, pa te gospodarske grane, a ujedno i agrarnu politiku, valja promatrati ne izdvojeno, zatvoreno unutar struke, već kao sastavnicu politike ruralnog razvitka i kao čimbenike odgovorne za primjereni razvitak ruralnih područja.³

Dosadašnji razvitak, pojednostavljeno gledano, počivao je na konceptu prema kojemu je bilo najlakše i u svakom pogledu najefektnije, a činilo se i najjeftinije, ulagati u gradska središta, a u isto vrijeme seoska područja pustiti da propadaju. (Naravno, da neki gradići također propadaju i naravno da neke ruralne zone prosperiraju.) Ne uplećući na ovom mjestu premnoge razloge što ujednačenijega prostornog rasporeda ljudi, dobara i aktivnosti, dovoljno je, čini nam se, spomenuti nekoliko neupitnih:

- a. Rastaču se udaljenija mala seoska društva postupno gubeći svoje društvene i gospodarske funkcije.
- b. Odlaskom ljudi i aktivnosti iz ruralnih područja propadaju ulaganja nebrojenih generacija što su izgrađivale i održavale ruralne aglomeracije i krajolike, u osvajanje poljoprivrednog zemljišta i iskorištavale ostale prirodne resurse, u opremi infrastrukture naselja i cijelih područja.
- c. Marginalizacija ruralnih područja devalorizira prirodne resurse koji se prostiru na otprilike 85% državnog teritorija.

- d. Stanovništvo ruralnih područja ubrzano stari i izlazi iz aktivne faze i tako povećava troškove socijalne skrbi o sebi.
 - e. Marginalizacija ruralnih područja neposredno ugrožava proizvodnju hrane.
 - f. Kad je u pitanju hrvatski državni prostor (i u njegovu sklopu upravo lički dio), neuobičajeno oblikovan povijesnim udarima s istoka i jugoistoka, gotovo je sama po sebi razumljiva potreba što ravnomjernijeg rasporeda ljudi i rada na najizloženijim mjestima. Središnjim prostorima Like i susjednih krajeva valja pridodati mnoštvo uglavnom slabo naseljenih otoka. Uza sve to valja imati na umu golemu ukupnu duljinu granica.
 - g. Odlaskom ljudi otvaraju se mogućnosti neodgovarajuće i štetne uporabe prostora (nuklearni i ostali opasni otpad, primjerice).
- Itd.

U ruralnom svijetu, kakav je pretežito prostor Like, različito se kombiniraju obilježja modernog društva s tradicionalnim. Unutar modernog pojavljuju se retradicionalizirajući obrasci, vrijednosti, procesi (uvijek u sprezi s baštinom) nudeći često neka iskustva korisna u rješavanju problema. »Prirodna« modernizacija ruralnog društva zbiva se u napornom dijalogu tradicije i suvremenosti, male zajednice i velikog društva, sela i grada te poljoprivrede i industrije. U tom procesu netko ostane, a netko odseli, nešto se razvije nešto propadne. Rezultat svih tih procesa ovisi ponajviše o glavnim akterima. Selo je, za razliku od grada, socijalni prostor u kojemu češće ostaju (ili se vraćaju) slabiji. Promjena takva ponašanja jedan je od preduvjeta ruralne renesanse.

Modernizacijski procesi, spori ili ubrzani, manje ili više korjeniti, u konačnici dovode do napuštanja tradicionalnog načina života i tradicionalnog društvenog sustava. Ruralno društvo sporo se mijenja – može se govoriti o oprezu i otporu kojim seosko-seljačko lokalno društvo prihvaća promjene što u pravilu dolaze izvana. Seosko je društvo nerazvijenije od gradskoga i zato prilagođava količinu i brzinu promjena vlastitim mogućnostima recepcije. Promjene koje ne niču iz neposredne društvene prakse, stvarnih odnosa i postojećeg vrijednosnog sustava ostvaruju se teško ili nikako. Postupno se povećava brzina modernizacijskog procesa jer socijalne realnosti postaju sve »neotpornije« na promjene.

Kad je u drugoj polovini 20. stoljeća počelo demospodarsko propadanje na određenom području, onda se najčešće cijeli razvojni ciklus ruralnog kraja – od dekom-

pozicijske do rekonpozicijske faze, događao u relativno kratkom vremenu. Vremenski obrazac je poznat:

- Najprije odlaze ljudi kao rezultat privlačne snage velikih investicija u masivnu industriju urbanih sredina, ali i zbog propadanja lokalne industrije (tamo gdje je bila) i strukturalnih promjena u poljoprivredi (mehanizacija, umjetna gnojiva, pesticidi, nove metode u stočarstvu, povećanje prosječnih veličina posjeda što smanjuje potrebu za živom radnom snagom) i selenje poljoprivredne proizvodnje u najplodnija područja u kojima je moguće industrijalizirati i pojeftiniti proizvodnju.
- Propadanje ruralnoga ali i urbanog prostora. Dugoročno gledano, naime, propadanje ruralnih krajeva povlači za sobom opći nerazvitak. Gradovi traju zahvaljujući i živoj dinamičnoj bližoj i daljoj okolici. Kao što se grad ne može trajno razvijati a da se ne razvija ruralna okolica, ni industrija se bez razvoja ostalih gospodarskih djelatnosti također ne može dugoročno stabilno razvijati.
- Uobičajeno je da se taj ciklus zaključi diversifikacijom ruralnog gospodarstva što će vratiti ljude i aktivnosti i stvarati takvu socijalnu dinamiku koja će osigurati postojano napredovanje regije.

Revitalizacija perifernih dijelova hrvatskog područja pretpostavlja u teorijskom i praktičnom (logističkom) smislu regionalni pristup. Temeljna pretpostavka i razlog regionalnom pristupu jest regionalno stanovništvo, dakle stanovništva što se definira i svojim teritorijalnim, zavičajnim obilježjem i što ostvaruje socijalne i gospodarske mogućnosti prostora. Kad stanovništva nema, država valja poduzeti posebne akcije kako bi ostvarila prije svega svoje određene (sve)državne interese. A mogu nastupiti poduzetnički bezzavičajni investitori sa svojim specifičnim interesima.⁴

Na primjeru Like snažno se susreću svedržavni i regionalni razvojni interesi.⁵

Ideja regije nužna je da bi se prostornom, prirodnom (mikro)okviru namijenila uloga okupljanja svekološkog i svekulturnog nasljeđa na temelju kojega se oblikuje cjelovita fizionomija određenog područja i gradi zavičajna pripadnost stanovništva. Na tim temeljima stvara se dinamika nužna za prepoznavanje i artikulaciju razvojnih potreba i zahtjeva kao i (endogena) energija za njihovu realizaciju. Ta energija može biti i minimalna kad je u pitanju razvojno iznimno zapušten kraj. Ali, regionalno je mora biti. I onda kad nema kvalitetnoga lokalnog stanovništva *in situ*, poticaj i prihvat razvojnih ideja oslanja se na odseljene

stanovnike ili na specifično zainteresirane »vanjske« razvojne skupine.

U osnovi regionalnog pristupa jest uspostaviti gospodarsko-razvojni model koji bi omogućio optimalni raspored ljudi i izvora u prostoru s ciljem da poboljša kakvoću života na cijelom području. Ono dakle što obilježava regionalni pristup jest da ne »zaboravlja« ruralna naselja i ostalo izvanurbano područje. Jedna je varijanta regionalnog pristupa razvitku Hrvatske u propalnoj Jugoslaviji začeta pošto je bilo evidentno da su nastale goleme razlike u razvitku prostornog tkiva zemlje. Stoga, što je regionalni razvitak bio koncipiran isključivo kao razvitak nerazvijenih općina utjecalo je na tip provedbe sama koncepta. Na državnoj razini skupljali su se (»solidarni«) novci koji su se potom, različitim kriterijima, često neprimjerenim, ulagali uglavnom u središta tzv. nedovoljno razvijenih općina (tada velikih). Posljedica je bila da se opet zapuštao najveći dio perifernog prostora. Dakle, ponavljao se isti razvojni obrazac, samo na nižoj prostornoj razini. Ujedno, središnja mjesta nisu se osamostaljivala za autonomni razvitak. Nerazvijene (»velike«) općine bile su vreće bez dna; tako su se one i ponašale, a tako se ponašala i država, kao da je to nešto što se samo po sebi razumije. Takav tip regionalnog pristupa u osnovi obilježava trajna centralna redistribucija financijskih sredstava, bez ičije i ikakve odgovornosti za rezultate ulaganja vrlo visokih proračunskih svota. Zbog neprikladnosti ili nedovoljne promišljenosti razvojnog koncepta nije u mnogim područjima, unatoč ulaganjima, išlo nabolje. Tako se moglo dogoditi da je, primjerice, izgrađena relativno dobra cestovna mreža na području Like, ali je ona više pridonijela odlasku nego povratku stanovništva; ili, suzdržavajući se od decidiranih ocjena, recimo da nije potakla razvitak.⁶

U vrijeme intenzivnije industrijalizacije na području Hrvatske, a to je bilo pedesetih i šezdesetih godina, nije prepoznata potreba da se razvije sustavni model usmjerenja ruralnih promjena. Seosko stanovništvo snalazilo se većinom samo, tražeći deagrarizijske i deruralizacijske kanale prema domaćoj udaljenoj gradskoj industriji, prema zapadnoeuropskim gradovima i prema prekomorskim zemljama. Oni koji su ostali na selu tražili su različite načine samopomoći i preživljavanja i kombinirali različite djelatnosti temeljene na slabom obrazovanju i uglavnom poljoprivrednom iskustvu. Prirodno i mehanički smanjivala se »supstancija« ruralnoga. Modernizacija, kao globalna razvojna matrica, u ruralnom je prostoru tražila izvore za modernizacijsku logistiku. Takav položaj onemogućavao je seoskoj zajednici da u transformaciji slijedi svoju razvojnu logiku i ritam. Selo se urbaniziralo, industrijaliziralo, de-

agrariziralo, sekulariziralo, moderniziralo (ili, bolje reći nije), ali kad jest, onda prema kriterijima urbanog i globalizirajućega. Sraz ruralnih uvjeta i urbanih mjerila razvitka rezultirao je kontradiktornostima u društvenim mijenama hrvatskoga ruralnog svijeta. Ali to se i drugdje događalo. U Hrvatskoj se pak dogodilo da se štetnost takva tipa transformacije, prije svega zbog ideološko-političkih razloga, nije na vrijeme uočila, pa su stoga posljedice bile teže.

Primarna funkcija – proizvodnja hrane – zauzima sve manje seoskoga socijalnog i gospodarskog prostora. Međutim, fizički prostor, još uvijek je pretežito poljoprivredni prostor.

Danas se izbor modela razvitka za ruralna područja određuje ciljem da se optimalno valorizira ukupni prostor, čime prirodno, gospodarsko, kulturno, naseobinsko nasljeđe postaje uvažavani temelj za projekt seoske budućnosti. Istovremeno, to je model koji neće imati negativnih ekoloških i drugih posljedica. U socijalnom smislu, najvažniji kriterij novog koncepta svestrane afirmacije ruralnoga jest zahtjev za socijalno održivim razvitkom, takvim razvitkom koji bi oslabljenu seosku zajednicu ojačao i učinio sposobnom da preuzme ulogu (gradu) ravnopravnog razvojnog aktera.

O Lici

Liku – zaleđe uskoga mediteranskog područja, može se promatrati kao *mediteransku regiju* ili barem kao *komplementarnu mediteransku regiju*.⁷ Radi se o prilično homogenom prostoru, pretežito gorskom, ali s manjkom autohtone autonomije što onemogućava veću izražajnost, »osobnost« Like, čineći je nedovoljno različitom od okolnog prostora.⁸ Lika upravno pripada Ličko-senjskoj županiji i zahvaća njezin prostor smješten između planinskih masiva Plješivice, Male Kapele i Velebita, koji zatvaraju nekoliko velikih visokoplaninskih polja, Ličko, Gacko i Krbavsko. Prostor Like oduvijek je bio slabo naseljen (ipak, nikad kao danas), ali je u nacionalnoj svijesti imao istaknuto mjesto prepuno metaforičkih značenja.

Čak je i primorski dio Ličko-senjske županije slabo naseljen, što tu županiju izdvaja i po veličini (najveća) i po (najnižoj) naseljenosti.

S obzirom na razinu s koje se promatra područje Like, nameću se dva motrišta. Jedno, ono s lokalne razine, u Lici vidi više polova razvitka: ponajprije Gospić i Otočac. S tog stajališta, a s obzirom na relativno slabu gravitacijsku moć spomenutih urbanih središta i s obzirom na demografsko-naseljsku i reljefno-klimatsku ličku konfiguraci-

ju, neophodno bi bilo podržati još jedan, južni pol razvitka. To bi mogao biti Gračac, sada izdvojen iz matične županije (pripojen Zadarskoj), ili pak Udbina, s iznimno dobrim, istaknutim (doslovce) i zdravim smještajem, a ipak gotovo na samoj južnoj magistrali.

Logika tradicionalne gravitacije govorila bi u prilog Udbini.⁹

Promatrajući ta tri središnja mjesta i njihovu ukupno malu gravitacijsko-razvojnu snagu, nameće se zaključak kako ih je nužno tretirati u sadašnjoj fazi, isključivo kao razvojne međurazine, koje bi artikulirale potrebe i preko kojih bi se transferirala neophodna stručna i svaka ostala državna pomoć. S obzirom na potrebu stanovništva za mnogim upravnim i institucionalnim funkcijama, prije svega prosvjetnim i prosvjetiteljskim, koje bi se financirale više iz državnog nego iz županijskog proračuna, te zapošljavala i privlačila obrazovaniju radnu snagu, ta bi gradska naselja u prvo vrijeme morala imati takav naglašeniji značaj, a tek potom, ili najpoželjnije istovremeno, gospodarski. Svakako, temeljni cilj bio bi što brže ih osposobiti za samostalan razvitak i potpornu ulogu razvitka ruralne okolice.

Drugo motrište, s kojeg se pogled na Liku upućuje s veće udaljenosti, u Lici zagovara jedan regionalni pol razvitka – Gospić.¹⁰ Adekvatno takvu položaju, a podupirući takav pristup i zbog geopolitičkih razloga, Gospić mora razvijati i odgovarajuće funkcije koje će ga ojačati. Država sa svoje strane može razvijati njegove upravne funkcije, potom kulturne, školske, prometne i sl., dakle sve one na čiji razvitak neposredno može utjecati. Prema autorima Koncepta prostornog plana Županije Ličko-senjske, Gospić mora ojačati do stupnja regionalnog središta, jer će jedino tako osnažen moći povoljno djelovati na obnovu i dinamičnost naseljenosti. Takav položaj Gospića u sustavu mreže naselja pretpostavlja gradnju tzv. ličkoga cestovnog ipsilona, što će smanjiti sadašnju prometnu izolaciju grada.

U okviru drugoga spomenutog gledišta, uspješno otvaranje Like prema ostalim hrvatskim krajevima pretpostavlja izgrađivanje i predstavljanje ličkoga socijalno-gospodarsko-kulturnog identiteta. Njezinu (pozitivnu) prepoznatljivost na razini stanja i razvojnih mogućnosti valja samo jednostavno uočiti.

Interdisciplinarni timovi koji istražuju mogućnosti razvitka uključuju i sociologe koji proučavaju lokalnu zajednicu, istražuju principe njezina funkcioniranja, načine organizacije, odnose među pojedinim članovima zajednice, među obiteljima i među pojedincima. Istražujući mnoge odnose među pojedinim društvenim skupinama, a koje se mogu temeljiti na spolnim, starosnim, klasnim,

vjerskim i drugim obilježjima, sociolozi dolaze do spoznaje o društvenoj dinamici koja je vrlo važna za održavanje zajednice i, naravno, za njezin razvitak. Pomažu odgovoriti na pitanje koliko stanovnika predstavlja kritičnu masu ispod koje je nemoguć razvitak? Isplati li se ili se ne isplati ulagati u razvitak s obzirom na visinu društvene i financijske investicije i očekivanog rezultata? Važni pokazatelji jesu, osim zemljopisnog položaja naselja, vrste i bogatstva lokalnih prirodnih resursa na koje se oslanja napredak, naročito »kakvoća« stanovništva i mogućnost njena poboljšanja, jer taj razvojni izvor postaje sve odlučujućiji. Ono što analize uspješnosti, ili neuspješnosti razvojnih projekata pokazuju jest da nema dobrih rezultata ako lokalno stanovništvo od početka ne sudjeluje u projektu.

Populacijsko pražnjenje i gospodarski nazadak usko su vezani. U pravilu, kad su opće prilike »normalne« stanovništvo raste. Proces depopulacije ruralnih područja delikatniji je problem jer male naseljske zajednice vrlo lako i relativno brzo mogu nestati, ako se na vrijeme ne uoče depopulacijske tendencije i ne djeluje primjereno. Selektivnost emigracijskih procesa, jer u njima sudjeluju pretežito obrazovaniji, poduzetniji, aktivniji, mlađi stanovnici, smanjuje demografski potencijal ruralnog stanovništva i onda kad sam proces nije iznimno masovan.

Na nesreću, emigracija je iz Like bila i masovna i selektivna. U nepunih stotinu godina njezino stanovništvo više se nego prepolovilo (tablica 1) i ujedno je ostarjelo (tablica 2).

TABLICA 1
 Broj stanovnika Like prema popisima 1900–1991.

Područje	Broj stanovnika prema popisima						
	1900	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Gospićko područje	33.082	39.323	37.947	38.066	35.813	30.071	28.010
Perušićko područje	21.638	17.182	15.813	14.039	12.012	8.675	7.651
Otočki kraj	27.177	22.899	21.096	19.231	18.310	16.715	16.113
Brinjski kraj	17.747	13.117	11.961	9.726	8.519	6.564	6.035
Vrhovinski kraj	6.616	4.890	4.832	4.523	3.750	3.223	2.844
Korenički kraj	14.820	7.734	7.508	6.876	5.735	4.984	4.720
Plitvički kraj	7.410	3.895	3.944	3.988	3.766	3.389	3.184
Udbinski kraj	14.782	6.510	6.592	6.402	5.136	3.888	3.489
Gračački kraj	13.621	8.644	8.755	8.997	7.916	7.116	6.786
Lovinački kraj	8.122	5.524	5.223	4.586	3.852	2.801	2.173
Zrmanjsko-popinski kraj	5.717	4.689	4.636	4.003	3.051	1.946	1.475
Ličko Pounje	18.747	11.751	11.573	10.727	9.609	8.447	8.054

TABLICA 2
Sastav stanovništva po spolu i
dobi u regijama Like 1991.

Ukupno	189.479	128.976	124.067	117.124	105.457	89.144	82.883
--------	---------	---------	---------	---------	---------	--------	--------

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994.

Područje	Spolni sastav		Dobni sastav stanovništva		
	muškarci	žene	mlado (<19)	zrelo (20-59)	staro (>60)
Gospićko područje	49,2	50,8	22,5	55,1	22,4
Perušićko područje	50,5	49,5	20,3	51,2	28,5
Otočki kraj	49,6	50,4	23,8	56,1	20,1
Brinjski kraj	50,4	49,6	22,1	54,1	23,8
Vrhovinski kraj	49,6	50,4	19,9	53,5	26,6
Korenički kraj	47,9	52,1	21,7	51,4	26,9
Plitvički kraj	50,6	49,4	25,4	56,1	18,5
Udbinski kraj	49,6	50,4	20,2	51,6	28,2
Gračački kraj	48,4	51,6	24,4	54,9	20,7
Lovinački kraj	49,3	50,7	17,5	48,1	34,4
Zrmanjsko-popinski kraj	48,6	51,4	13,0	49,5	37,5
Ličko Pounje	49,2	50,8	23,1	55,8	21,1
Ukupno	49,4	50,6	22,3	54,3	23,4

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994.

Prema analizi dugoročnih podataka o broju stanovnika, odnosno o njegovu padu, I. Nejašmić izračunao je da je na najvjerojatnijem putu izumiranja, od ukupno približno 255 ličkih naselja (podaci ne »pokrivaju« uvijek isto područje zbog čestih promjena administrativno-upravnih granica), njih 57 ili više od 20%. Najveći broj tih naselja jesu sela, rijetko mješovita naselja, a gradova nema među njima.¹¹ Kriteriji za spomenutu procjenu bili su: veličina naselja 1981. (sitno - do 199 stanovnika ili malo naselje - 200 - 499), kretanje broja stanovnika 1953-1981. (smanjenje 40% i više), kretanje broja stanovnika 1971-1981. (smanjenje 15% i više), udio mladog stanovništva u ukupnom stanovništvu (20% i manje).¹²

Za razmisliti je treba li zaustavljati propadanje tih umirućih naselja, ili je dugoročno i razvojno gledano racionalnije preseliti preostalo stanovništvo u prikladnije uvjete, a korištenje prostora osmisliti na neki drugi način.¹³

Područje	Površina u km ²	Promjena broja stanovnika 1981–1991.		
		Ukupno u %	Prirodno kretanje u %	Selidbeni saldo u %
Gospićko područje	822,60	-4,8	-2,7	-2,8
Perušićko područje	569,91	-11,8	-7,4	-4,4
Otočki kraj	513,63	-3,6	-2,4	-1,2
Brinjski kraj	379,41	-8,1	-5,1	-2,9
Vrhovinski kraj	223,96	-11,8	-6,9	-4,8
Korenički kraj	458,66	-5,3	-4,4	-0,9
Plitvički kraj	220,20	-6,0	-0,9	-5,3
Udbinski kraj	472,27	-10,3	-4,6	-5,6
Gračački kraj	516,44	-4,6	0,7	-5,4
Lovinački kraj	271,01	-22,4	-10,7	-11,7
Zrmanjsko-popinski kraj	229,12	-24,2	-10,8	-13,4
Ličko Pounje	605,91	-4,7	-2,7	-1,9
Ukupno	5.283,38	-7,0	-3,7	-3,3

TABLICA 3

Promjena broja stanovnika po regijama Like 1981–1991.

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994.

Ličke prilike karakterizira, s jedne strane, iznimno slab demografski potencijal i, s druge, donekle nepovoljni objektivni uvjeti razvitka, kojima tek predstoji realna revalorizacija u okviru dobro promišljenog koncepta cjelovitog razvitka.¹⁴ U takvim prilikama, pretpostavke o povratku oslanjaju se više na subjektivnom doživljaju obveze nekog odseljenog da se vrati i svojim stručnim ili financijskim mogućnostima pomogne rodnom kraju, pa zasad glavni stup oživljavanja i napretka ostaju ipak starosjedoci. Njihova je odgovornost za vlastiti razvitak najveća. Prvi do njih na svoj način svakako jesu odseljeni. U odnosu između onih koji su ostali u selima i odseljenih sa svim njihovim potencijalima velika je neiskorištena energija koja često manjka ruralnoj zajednici, pa su stoga odseljeni važna potpora razvojnih procesa, koje valja primjereno aktivirati i usmjeriti.¹⁵ Pritom se ne pretpostavlja da se oni (svi) moraju vratiti. Država je treći oslonac, koja usmjerava ruralni razvitak uravnotežavajući ponudu poljoprivrednoga i nepoljoprivrednog posla prikladnim mjerama gospodarske politike. Osim toga, uravnoteženi razvitak zemlje podrazumijeva i promjene u intenzitetu i smjeru temeljnih modernizacijskih procesa. Jedan od uvjeta prosperiteta ruralnih područja jest usporavanje i zaustavljanje procesa ur-

bane koncentracije, odnosno zaokret prema urbanoj dekoncentraciji, odnosno ruralnom povratku i potpora obnovi ruralnog svijeta. Unutarnje migracije valja preusmjeravati prema ruralnim zonama.¹⁶

Socijalistički razvojni koncept vodio je u krizu. Temeljen na (paleo)industrijskoj paradigmi i oslonjen na glomazne sustave, bio je uostalom posve neprikladan demografskim, socijalnim i gospodarskim prilikama u seoskoj sredini, naročito s gledišta prostorne ravnomjernosti. Takvu konceptu nije imanentna prilagodljivost pojedinačnim, specifičnim prilikama i zahtjevima. U maloj zemlji takav je koncept nužno doveo do »neprirodne« koncentracije stanovništva: u nekim su predjelima građene tvornice, a iz nekih drugih su preseljavani radnici. Zakašnjele promjene u tipu industrijalizacije, a bez koncepta socijalne, demografske i gospodarske obnove emigracijskih i već depopuliranih područja, dovele su do toga da je već u razdoblju 1971–1981. bitno oslabljena veza »agrarnosti« pojedine regije s emigracijskim ponašanjem stanovništva.¹⁷ Sve više je regija s manjkovima u poljoprivrednoj radnoj snazi. Tako taj najvažniji strukturalni segment, koji je temelj ruralnosti, postaje sve slabijim i »nekvalitetnijim« razvojnim osloncem.

Lika je, prema odnosu ruralnoga i gradskog stanovništva, ruralna regija sa 61% stanovnika koji žive na selu (1991). U tadašnjoj Ličko-senjskoj županiji bila su 163 sela i 7 gradova. Udio poljoprivrednoga u ruralnom stanovništvu u Lici relativno je nizak – 18,2% i kretao se oko hrvatskog prosjeka (18,8%). Znatniji udio poljoprivrednog u ruralnom stanovništvu imaju, primjerice, Zagrebačka županija, Sisačko-moslavačka, Varaždinska, Koprivničko-križevačka, Bjelovarsko-bilogorska. Ipak, Lika je prema obalnim i zaobalnim dijelovima zemlje, posljednja »jača« poljoprivredna regija. Utoliko njezin poljoprivredni resurs dodatno dobiva na važnosti, a ulaganje u njega postaje više nego opravdano. I inače ličko je područje po broju poljoprivrednog stanovništva među »bogatijima« (25% 1981). U njezinu susjedstvu »čisto« poljoprivredno stanovništvo ponegdje je gotovo iščezlo. Na kvarnersko-podvelebitskom primorju ga je 1981. bilo 1,8%, u Gorskom kotaru 4,6%, na dalmatinskoj obali i otocima 5%. Danas ga dakako ima još manje.

Kad je riječ o aktivnoj populaciji, onda u Ličko-senjskoj županiji blizu trećine ukupne seoske djelatne populacije čine poljoprivrednici. To je nešto veći udio od prosjeka ruralne Hrvatske (27,7%). Podatak valja promotriti i s drugog gledišta, pa se može kazati da je ličko selo sve manje agrarno i da u njegovoj strukturi djelatnih znatno prevladavaju nepoljoprivrednici.

Ličko obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo prosječno ima 7,6 ha poljoprivredne površine, odnosno 5,5 ha obradive. Znatno je veće nego u ostalim područjima zahvaljujući prije svega planinsko-brdskim prostranstvima i prosječno lošijoj kvaliteti zemlje.

Poljoprivredno stanovništvo znatno je starije od nepoljoprivrednoga, pa navedeni podaci o Lici upućuju na to da je njezino ukupno i ruralno stanovništvo starije od drugih, manje ruralno-agrarnih regija. Ostarjelost te populacije utječe i na poremećaje u spolnoj strukturi poljoprivrednog stanovništva. U Lici je 42% muškaraca u ukupnoj, odnosno 46% u aktivnoj poljoprivrednoj populaciji.

Među aktivnim ličkim poljoprivrednicima, starim između 15 i 59 godina bilo ih je 1981. više od 80% sa nezavršenom osnovnom školom (i bez škole), a s obrazovanjem višim od osnovnoškolskog tek 2,7%. U odnosu na aktivne nepoljoprivrednike u području razlika je iznimno velika. Njih je u istoj dobi čak 53,2% sa srednjom, višom ili visokom školom.

Od ukupno 28 industrijskih ili rudarskih poduzeća u Ličko-senjskoj županiji (1991) 5 ih je bilo smješteno u seoskim općinama. U tim seoskim poduzećima bila su zaposlena svega 272 radnika, što je u odnosu na 3.260 u cijeloj županiji, vrlo mali postotak. Zato i jest relativno visok udio poljoprivrednoga u ukupnom seoskom aktivnom stanovništvu. Prosječno je zaposleno u seoskom poduzeću 55 radnika, a u gradskom 130.

Podaci o gospodarstvu i zaposlenima što su ih županijske službe prikupile potkraj 1995. znatno se razlikuju. Valja razumjeti da se u tom kratkom međuvremenu jako puno toga promijenilo. Tada je u Županiji poslovalo 412 poduzetnika od kojih su tek trećina bili srednji, a svi ostali mali. Među njima se samo desetak odsto bavilo industrijom ili rudarstvom (kamenarstvom), a ostali su pretežito bili trgovci na malo ili veliko i ugostitelji.

Stanje resursa koji stoje na raspolaganju za moguću revitalizaciju

Područje istraživanja omeđeno je, s jedne strane, planinskim masivom Velebita i Kapele, a, s druge, Plitvičkim jezerima i prostranim visinskim poljima. Geografska istraživanja pokazuju da je Lika bogata šumama i šumskim zemljištem, da raspolaže velikim poljoprivrednim površinama, koje su manjim dijelom obradive, a još manjim dijelom i obrađene. Ličko područje relativno je bogato vodama koje predstavljaju elektroenergetsko bogatstvo, ali i veliki rezervoar kvalitetne pitke vode. Kad govorimo o vodama, neprestano se moramo vraćati na Plitvička jezera, koja

su upravo zbog geomorfološko-vodenih obilježja iznimno lijep prirodni fenomen i prvi hrvatski nacionalni park. Spomenimo da je Velebit¹⁸ proglašen međunarodnim rezervatom biosfere i parkom prirode. Nepregledni lički pašnjaci upravo prizivaju razvitak stočarstva. Sve prirodne, endogene razvojne resurse (spomenute i nespomenute), bogate i nedovoljno iskorištene, a neprimjereno valorizirane dosadašnjim razvojnim projektima, svi naši sugovornici ističu u prvi plan. Ličkoj poljoprivredi velika bi potpora bila zakonski zaštititi domaće poljoprivredne proizvode što se mogu proizvesti u dovoljnim količinama i s prihvatljivim cijenama.

Višegodišnje (točnije je reći višedesetljetno) nazadovanje ličkog prostora transparentno je u podacima o kretanju stanovništva, jer je gotovo pravilo da gospodarski prosperitet ide usporedo s demografskim rastom ili barem stabilnošću i nevelikim oscilacijama. Zaposlenost posljednjih godina snažno opada, gospodarske aktivnosti slabe, nema poticaja razvitku ni iznutra ni izvana. Sve snage bile su angažirane u obrani zemlje. Ipak, prošlo je već nekoliko godina od završetka rata, a posljedice se sporo saniraju, neprikladno se rješavaju problemi, a politika u najužem smislu više nego je potrebno i dobro utječe na ukupni život Like. Politički motivirane odluke ne vode osobito računa o posljedicama tih odluka na razvojne tokove. Regionalna razina odlučivanja ima preslabe ingerencije. Kad se to spoji s iznimno razorenom i raseljenom Likom, posljedice svakog pogrešnog koraka pojačavaju se do nesagledivih razmjera.

Tijekom Domovinskog rata gospodarski objekti Like bili su razoreni, okupirani, devastirani. Mnogi od njih uopće nemaju pretpostavki da se uključe u nova gospodarska pravila ponašanja, pa je i njihova obnova u starom obliku upitna. Za mnoge je održavanje u proizvodnom smislu sve do raspada socijalističkog sustava bilo često bogato dotirano budžetskim novcima. Ipak, ne zagovarajući ponavljanje starih grešaka, valja pronaći dovoljno ekonomski opravdane načine koji su i perspektivno »samoodrživi« da pomognu u obnovi i restrukturaciji ličkog gospodarstva i njegovu postupnom ozdravljenju i osamostaljenju. Današnje je stanje takvo da se nikako ne može reći da je ličko gospodarstvo (gledano ukupno) čimbenik razvitka, što bi svako »normalno« gospodarstvo moralo biti. To je uistinu teška dijagnoza, koju bi, budući je potpisuje sociolog s terenskim uvidom i nakon razgovora s lokalnim čelnim ljudima, ipak valjalo potvrditi i nekim drugim stručnim gledištima.

Često spominjanje neprikladne ili loše infrastrukture odnosi se na gotovo sve sastavnice tog sklopa. Poboljšanje,

ili obnova infrastrukture tamo gdje je razorena, pretpostavka je napretku. Uistinu ne treba dokazivati da bez kvalitetne struje, vodovoda, kanalizacije, cesta, javnog prijevoza, škola, zdravstvenih i ostalih javnih službi i državne uprave uopće nije moguće razmišljati o doseljavanju stanovništva, o ostanku stanovništva i o razvitku bilo koje gospodarske grane. Bez temeljne infrastrukture svi projekti, bilo industrijski, obrtnički, poljoprivredni, turističko-ugostiteljski, neostvarljivi su.

Mnoga istraživanja i analize ruralnih razvojnih projekata u svijetu pokazala su da je razvitak bio najuspješniji tamo gdje je od samog početka bilo uključeno lokalno stanovništvo, koje je dugoročno znalo što može očekivati od projekta te koja i kolika je njegova uloga u tome. Prilike novih doseljenika u Lici takve su da se oni na svakom novom koraku i životnom problemu sreću s neizvjesnošću. Među njima najviše je slabo obrazovanih, sa skromnim radnim iskustvima i siromašnih, a pretpostaviti je i da takvi nisu osobito poduzetni. Takvo »plutajuće« stanovništvo nije osobiti oslonac razvojnim projektima.

Kulturna baština postaje razvojni resurs kad se na pravi način ocijeni, predstavi i uključi u najčešće obuhvatniju turističku ponudu. Ni lička povijest ni ličke objektivne razvojne mogućnosti nisu omogućile nastanak i opstanak nekoga bogatoga kulturnog naslijeđa. Utoliko je važnije da sve što postoji i što se još može sačuvati ili rekonstruirati dobije posebno mjesto u projektu revitalizacije Like. Kulturna baština neizostavna je sastavnica identiteta, čak ne toliko njeno bogatstvo i objektivna procjena vrijednosti, koliko osviještenost njezine važnosti u svakog domaćeg stanovnika.

Obično se pod kulturnom baštinom podrazumijevaju prije svega umjetnički ili povijesno važni materijalni objekti ili proizvodi narodnoga tradicionalnog stvaralaštva. Prečesto se zaboravlja da selo ima snažno kolektivno pamćenje koje rađa i održava tradiciju, koja predstavlja duhovno kulturno naslijeđe. Golemi gorsko-planinski i šumski prostor Like s elementima mističnosti i posebnim mjestom u nacionalnoj duhovnoj tradiciji neiscrpno je napajalište ličkoga i hrvatskog identiteta.

Kreativnost sela izražava se načinom na koji ono kombinira različite funkcije, predodžbe, odnose, što se sve odražava u dijalektu, kući, nošnji, prehrani, načinu rada, međurodbinskim odnosima, običajima, svetkovinama, oblicima druženja.¹⁹ Istraživanje, valorizacija i oživljavanje tih sastavnica ličke ruralnosti obogatilo bi temelje i izvjesnost razvojnih projekata (pretenzija) jer se u njima mogu prepoznati razvojni izvori. Prepoznatljivost Like upravo

preko spomenutih specifičnih obilježja trebala bi predstavljati snažno vezivno tkivo između domaćeg i odseljenog stanovništva te eventualno poticati doseljavanje.

Resursima je moguće privremeno priključiti i Zakon o posebnoj državnoj skrbi koji se u jednom dijelu odnosi i na Liku i koji bi svojim poticajnim mjerama mogao donekle olakšati i ubrzati rješavanje nekih temeljnih razvojnih problema.

Zakon o područjima posebne državne skrbi donesen je kako bi se ratom zapuštena i devastirana područja brže i adekvatnije obnovila i naselila, a isto tako da se korigiraju ponegdje drastične posljedice neravnomjernog prostornog razvitka zemlje koje su se osobito pogoršale posljednjih desetljeća.

Zakon razlikuje dvije skupine područja kojima je potrebna pomoć.

Prvoj skupini pripadaju područja općina koje su bile okupirane do 1995., a nalaze se uz državnu granicu. Dodatni kriterij jest da je općinsko središte udaljeno do 15 km (zračna udaljenost) od granice i da nema više od 5000 stanovnika prema popisu 1991.²⁰

Drugu skupinu čine gradovi, općine i naselja koja su također bila okupirana do 1995. a ne ispunjavaju specifične kriterije za prvu skupinu.²¹

Iz Zakona proizlazi da nisu sve općine i gradovi okupirani do 1995. ušli u »zonu« posebne skrbi.

Zakon predviđa poticajne mjere za naseljavanje (kuće i zemlja daju se na korištenje, a nakon 10 godina neprekidnog boravka postaje vlasništvo doseljenih), povlastice pri oporezivanju dobiti, dohotka, prometa nekretnina, nasljedstva i darovanja, carinske povlastice, više plaće u državnim tijelima i javnim službama, itd.

Nedorečenost i neprikladna pravna utemeljenost Zakona ne pruža sigurnost doseljenicima da će se uistinu ispuniti njihova prava koja iz Zakona proizlaze.

Stanje postojećih i potencijalnih aktera revitaliziranja Like

Nekoliko je prepoznatih aktera revitalizacije. U prvom redu to je domicilno stanovništvo. Potom, nesporno, gospodarski subjekti, pa općinska ili gradska uprava. Naravno, time nije iscrpljen njihov popis.

1. Stanovništvo. Cijelim tekstom o Lici nužno se provlači problem nedovoljnog broja i nekvalitetne strukture domaćeg stanovništva. Tijekom rata mnogi su odselili, privremeno ili trajno. Razlozi su vjerojatno vrlo različiti i teško se na ovom mjestu upuštati u njihovu bližu eksplikaciju. Svakako, ostaje da se konstatira:

- a. nastavili su se i nadalje dugotrajni negativni demografski trendovi;
- b. iz mnogih ratom ugroženih predjela masovno su se iseljavali stanovnici (najprije su protjerani Hrvati, a za vrijeme i nakon akcije »Oluja« pobjegli su mnogi Srbi);
- c. povratak protjeranih i prebjeglih sporo teče; razlozi su višeznačni; zamjećuje se da se više vraćaju stariji stanovnici, a da su se mlađi u međuvremenu snašli i da će se vratiti tek kad im se osiguraju kvalitetniji životni i radni uvjeti;
- d. doseljavanje »novih« stanovnika zbog neorganiziranosti i manjka kriterija nisu pridonijeli promjeni demografske slike Like. Naprotiv, prema uvidu lokalnih čelnika, uglavnom se doselilo stanovništvo skromnih radnih, stručnih, socijalnih i ekonomskih obilježja. Pozitivno je u svemu tome što su to mlađi ljudi, s većim brojem djece. Ta bi djeca mogla, pod određenim uvjetima, postati značajan revitalizacijski čimbenik depopuliranoga ličkog kraja. Podataka o doseljenom stanovništvu nema.²² Zna se da su mnogi od njih socijalni slučajevi i da za njih skrbe različite karitativne i humanitarne ustanove, da za mnoge nema posla, da neki ne žele prihvatiti jedino moguće radne ponude (poslove u šumi, na pilani).
- e. Brojno stanje ukupne populacije u Lici dnevno se mijenja.
- f. Lička su ruralna naselja premala, pa su zato promjene koje ih zahvaćaju češće negativnog predznaka.²³

2. Gospodarski subjekti. Transformacija gospodarske strukture na ličkom području, započeta promjenom državnog sustava, a potom temeljitom fizičkom destrukcijom tijekom srpske agresije, danas se uobličava u opći projekt optimalnoga gospodarskog razvitka koji se oslanja na male i srednje gospodarske subjekte. Županija je donijela »Program poticanja razvoja malog i srednjeg gospodarstva Ličko-senjske županije«, kako bi se posustalo gospodarstvo dugoročnim mjerama i aktivnostima osposobilo za samostalni razvitak i tako preuzelo ulogu stvarnoga razvojnog aktera.

Dugotrajne negativne tendencije u gospodarstvu, uz ostale nepovoljnosti – na regionalnoj i nacionalnoj razini, Ličko-senjska županija shvatila je vrlo ozbiljno i odgovorno i sama se obvezala da dio organizacijskoga i financijskog tereta restrukturacije gospodarstva preuzme sama. Tako je predvidjela sljedeće mjere i aktivnosti: a. osnivanje Županijske razvojne agencije, b. utemeljenje razvojnog fonda Ličko-senjske županije i c. financijsku potporu pro-

vođenju Programa poticanja razvoja gospodarstva jedinica lokalne samouprave.

Županijska razvojna agencija bila bi infrastrukturni temelj i logistička podrška poduzetnicima. Prethodno treba osigurati trajno osposobljavanje stručnjaka koji će se baviti razvitkom i koji će stvarati potpurnu mrežu na razini lokalne samouprave. Njezini najvažniji zadaci bit će: pomoć u osnivanju i razvoju malih poduzetnika (iniciranje projekata, pružanje savjeta vezanih za pripremanje projekata), unapređenje okoline u kojoj posluju mala poduzeća, pronalaženje financijskih sredstava za razvojne programe i poduzetničke projekte, uspostavljanje veza na regionalnoj, državnoj i međunarodnoj razini, promocija lokalne industrije i obrtništva itd. itd. U početku bi Agenciju financirali osnivači, a nakon dvije do pet godina, pretpostavlja se da bi mogla opstati (neprofitno) od naplate svojih usluga.

Razvojni fond u jednom dijelu osiguravao bi financijska sredstva (inicijalna bi se osigurala iz proračuna) novim i već postojećim poduzetnicima, skraćivao i pojednostavljao složene i dugotrajne administrativne poslove oko dobivanja kredita, savjetovao pri pripremi dokumentacije vezane uz zahtjeve za financijskom podrškom.

Razvojnim fondom usmjeravala bi se potpora točno određenim djelatnostima i tako utjecalo na preobrazbu ličkog gospodarstva. Prednost je predviđena za sljedeće djelatnosti: proizvodna ili prerađivačka trgovačka društva i obrti, poljoprivreda, građevinarstvo, rudarstvo, turizam i osobne uslužne djelatnosti. Dakle, radi se o djelatnostima koje se oslanjaju prvenstveno na endogene razvojne resurse, čime se osigurava određena gospodarska nezavisnost i stabilnost.

Financijska potpora provođenju Programa poticanja razvoja gospodarstva jedinica lokalne samouprave. Ličke općine i gradovi nisu imali takva programa poticanje svojega gospodarstva. Ponegdje nije bilo kadrova, ponegdje nije bilo novca, negdje nije bilo stanovnika. Iz proračunskih županijskih sredstava financirat će se izrada programa i njegova realizacija.

3. Općinska i gradska uprava. Neposrednim uvidom u stanje na terenu, mi samo možemo potvrditi nejakost »kadrovske« lokalne baze i neophodnost njene stručne transformacije u razvojnog aktera. Gradske službe Gospića i Otočca u odnosu na seoske općinske službe u neusporedivo su boljem položaju. Često se događa da upravo te službe, iako ih nema dovoljno niti su uvijek stručno ekipirane ili osposobljene, pomažu malim seoskim općinskim službama u rješavanju mnogih problema. Čini nam se da bi tu suradnju, kad je u pitanju Lika, valjalo poticati i raz-

vijati. Jer, ne radi se tek o pomoći slabijem i potrebnijem, već o stvaranju pozitivnog mišljenja da su u Lici svi odgovorni za njezin brži i resursima prilagođeni razvitak, te da je njihov zajednički interes ravnomjerni razvitak svega ličkog prostora.

Prostorno ravnomjerni i cjeloviti razvitak Like od posebnog je nacionalnog interesa, pa je važno da se država aktivno i izdašno uključi u izradu dobro utemeljenog razvojnog projekta, da dugoročno potpomaže njegovo ostvarenje i da podrži osim gospodarskih i ostale lokalne inicijative.

4. Ostalo. Među ostalim razvojnim akterima nalaze se različite javne, državne ili nedržavne institucije, koje bi poticale opći napredak. U Lici se posebno mogu izdvojiti Hrvatska vojska i policijske postrojbe, koje, oslanjajući se u svojoj aktivnosti na mlado stanovništvo, čine neprocjenjivu korist u zadržavanju mladih Ličana i privlačenju mladih iz drugih krajeva, pa tako pridonose u svakom pogledu porastu lokalne socijalne dinamike, osobito šireći prostor zapošljavanja i jačajući bračne mogućnosti.

Stabilizirajuće na postojeću demografsku situaciju djeluju i aktivnosti različitih kulturnih i prosvjetnih društava, potom sportskih, pa stručnih udruga, političkih stranaka i sl.

U kontekstu ostalih razvojnih aktera valja spomenuti i Crkvu, koja, na svoj način, pridonosi obogaćenju duhovnoga i društvenog života.

Mali katalog domaćih ideja za revitaliziranje Like

Nesumnjivo je najvažnije ulagati u stanovništvo. Kvalitetno stanovništvo preduvjet je kvalitetnog razvitka i ničim se ne može zamijeniti. U tom smjeru posebnu pozornost prije svega valja posvetiti djeci, ali ne treba zaboraviti niti obrazovne programe za odrasle, kako za zaposlene tako i nezaposlene, kako na programe vezane uz stručno usavršavanje, tako i programe općeg obrazovnog karaktera. Kako se zna da je škola snažan emigracijski (deagrarijacijski i deruralizacijski) kanal, preduvjet da se smanji odljev mladog stanovništva jest da se u samoj Lici, pa i u manjim naseljima, osnuje što veći broj osnovnih i osobito srednjih stručnih i općih škola. To je dokazani način da se djeca zadrže, a i da se neka sa strane privuku. Tom cilju dobro može poslužiti i sustav kreditiranja školovanja uz uvjet da se kredit »vрати« određenu mjestu. Kad se radi o Lici, odnosno o poznatim lokalnim razvojnim resursima, stručno obrazovanje ili neke specijalističke tečajeve valja organizirati za specifične obrte i zanate, koje usput može zadovoljiti po-

trebe za tim zanatima i drugdje u zemlji (prerada drva u kvalitetne i najprofitabilnije proizvode, primjerice), a kao specijaliste-nastavnike pozvati stručnjake iz inozemstva.

Posebno valja naglasiti posvuda iskazanu potrebu da se osigura stalno stručno usavršavanje zaposlenih u općinskim i gradskim upravama.

Stanje u ličkom gospodarstvu vrlo je loše, a ono što je koliko-toliko preživjelo rat, prije svega tradicionalna lička industrija, zastarjela je i tehničko-tehnološki i u proizvodnom asortimanu, pa bi, obnavljajući je, bilo nužno i modernizirati.

Brdsko-planinsko obilježje većine ličkog prostora, zdrav zrak, zdrava polja i pašnjaci, obilje čiste vode, rijeke bogate ribama, šume s divljači, predstavljaju tek neiskorištenu mogućnost za razvitak seoskoga i seljačkog turizma. Do kvalitete te djelatnosti do koje su stigle alpske zemlje, pa i susjedna Slovenija, dug je put, ali svakako *jednom treba krenuti*. Turistička logistika na području Like nije osobita. Nedostaje manje-više sve: od lijepo uređenih sela, označenih pješačkih i planinarskih putova, dobro opskrbljenih planinarskih i lovačkih domova, karata, restorana, standardizirane kuhinje, ponude lokalnih kvalitetnih prehrambenih proizvoda u dovoljnoj mjeri i ujednačenoj kvaliteti do dobrih cesta i razvijenog javnog prijevoza. Ali ima nerazminiranih cijelih velikih prostranih planinskih i šumskih cjelina. Upoznavanje s iskustvima alpskih sela u kojima je uspješno razvijen seoski i seljački turizam i povezivanje s njima potaklo bi domaće snage da se brže i kvalitetnije uključe u tu propulzivnu turističku podvrstu. Ona bi za žensku radnu snagu mogla biti prilično atraktivna mogućnost zarade. Zbog posvemašnjeg manjka radnih mjesta za žene u ruralnom području, mogućnosti seoskog turizma mogle bi privući doseljenike iz bliže ili dalje okolice ili vratiti pokojeg odseljenoga.

Veliki problem s kojim se Lika upravo u sadašnjem vremenu revitalizacije susreće jest nesređeni vlasnički odnosi. Na tome zapinje obnova stambenoga i gospodarskog sektora.

Vezano uz aktualni tijek obnove ratom uništenih kuća, na terenu se često ističe potreba i naglašava važnost obnove nižih kategorija oštećenih kuća. Time bi se brže i jeftinije vratili mnogi prognanici.

Mnoštvo problema u Lici, od onih na razini organizacije dnevnog funkcioniranja pa sve do onih na razini strateških dugoročnih odluka, upućuje razvojne aktere na zahtjeve da se upoznaju i razmjene iskustva s područjima koji imaju slične probleme i koji su već pronašli prihvatljiva rješenja za neke od njih. Drže da nemaju previše ni vremena ni stručnjaka da sami »pronalaze toplu vodu«.

Obilje čiste vode u Lici rijetki je endogeni gospodarski resurs u Hrvatskoj, ali i u Europi. Kako je kvaliteta vode iznimno važna proizvodna komponenta u proizvodnji piva, pojavljuje se lokalna inicijativa da se ondje osnuje tvornica za proizvodnju piva. To prije što bi se i neke druge sastavnice neophodne u proizvodnji piva također mogle proizvoditi u Lici.

Ličku mrežu naselja čine mala i raštrkana sela, što otežava i poskupljuje njihovo opremanje i međusobnu komunikaciju kao i prometnu komunikaciju sa središtima. Bez obzira na naš stav da se (iz različitih razloga) sačuva što više naselja u ličkom prostranstvu, ipak to ne znači da se uistinu sva naselja moraju sačuvati. U mnogim bi udaljenim i sitnim selima stanovnicima bilo prihvatljivije da im se kuća i zemlja »približe« drugim prosperitetnijim naseljima.

Važnost dobre prometne povezanosti Like s polovima gospodarske i ine moći u zemlji, odnosno sadašnja izoliranost ili loša izvanregionalna cestovna infrastruktura, čine projekt gradnje cestovnog »ličkog ipsilona« gotovo preduvjetom ličkog otvaranja i bržeg napretka. Poboljšanje veza sa Zagrebom, Rijekom i Dalmacijom neophodno je, osobito zato što na području Like ne postoji jače regionalno i u razvojnom smislu autonomno središte, pa je nužno da potrebni razvojni impulsi dolaze iz spomenutih smjerova.

Odnos središta prema Lici kao periferiji

Regija nije samo administrativna jedinica, niti samo gospodarska ili samo kulturna. Prevladavanjem jedne skupine kriterija u određenju prostorne jedinice regija postaje nezanimljiva (društvenim) istraživačima regionalnog razvitka. Otkako su u Hrvatskoj ustanovljene županije, neke od njih mijenjale su granice nekoliko puta, što ih čini nepouzdanom jedinicom u (longitudinalnim) istraživanjima. Prevalencija njihove upravno-administrativne uloge i relativna zavisnost o središtu koja iz toga proizlazi, ostavlja ih izvan širokog interesa istraživača jer suzuje njihovo zanimanje na položaj županije kao međustupnja, kao upravne potpore vezi država (centar) – periferija. Kako su u konceptu centar-periferija zastupljene gospodarska, socijalna i politička sastavnica, na što se usko vezuje prostorna komponenta, sužene ingerencije periferijske jedinice osiromašuju analizu. U takvim odnosima razvojna komplementarnost centra i periferije, neophodna za željenu ravnomjernu rasprostranjenost razvitka u prostoru, ostaje tek načelna. Perpetuirajući se takav odnos, možda na još izraženiji način, u daljnjoj raščlambi periferije kojom dolazimo do lokalne

upravno-samoupravne jedinice. Ona je, osobito u istraživanom ličkom području, još nedovoljno definirana i slabo stručno ekipirana, te joj je teško nositi se s mnoštvom postratnih i razvojnih problema. Lako je zamijetiti da ingerencije regionalne (županijske) i lokalne (općinske) autonomije nisu uravnotežene i da su promjene u tom smjeru nužan korak u uspostavi protočnijih i efikasnijih odnosa (polu)centara i periferije.

Neoruralistički koncept, nastao u suočavanju s promjenama koje se u selu i njegovoj identitetskoj metafori – poljoprivredi, događaju pod utjecajem modernizacijskih procesa, zagovara očuvanje ruralnih posebnosti s osloncem na tradicijske zasade, ali ne onemogućavajući razvitak. Unutar tog koncepta važno mjesto pripada obzirnosti u razvojnim projektima i postupcima, što je jedan od temeljnih ujednačavajućih svjetskih kriterija razvitka. Ruralni je svijet posebno osjetljiv i ne trpi nasilne akcije. Njega valja podržati, promovirati, savjetovati, osnažiti da sudjeluje aktivnije i ravnopravnije u razmjeni između sela i grada.

U temeljima modernizacijskih procesa uvijek je nastojanje da se aktualno stanje poboljša, da se iz raspoloživih ljudskih mogućnosti i endogenih razvojnih izvora dobije što više, da se poboljša ukupna kvaliteta života, obrazovanost, kultura, materijalni standard.²⁴ Promjene u konačnici znače napuštanje tradicionalnog načina života i tradicionalnog društvenog sustava. Sporost kojom kroz povijest prolazi ruralno društvo dokaz je usporenosti kojom modernizacijski procesi ulaze u taj društveni prostor i posljedica opreza i otpora kojim seosko-seljačko lokalno društvo prihvaća promjene koje su u pravilu dolazile izvana. Seosko društvo prilagođava količinu i brzinu promjena vlastitim mogućnostima recepcije. A promjene koje ne niču iz neposredne društvene prakse, stvarnih odnosa i postojećeg vrijednosnog sustava realiziraju se teško ili nikako. S vremenom se povećava brzina modernizacijskog procesa jer seoske socijalne realnosti postaju sve »neotpornije« na promjene.

Ličko područje, dakle područje Županije ličko-senjske bez obalnoga dijela (i bez općine Gračac, koja je istraživačkim planom bila predviđena da se obradi u okviru »ličkog projekta«, a čelnici koje, unatoč višekratnim molbama, nisu uspjeli naći malo vremena za razgovor s nama) bilo je predmet našeg zanimanja. Radi se, dakle, o kontinentalnom, pretežito gorskom dijelu današnje Ličko-senjske županije, s neostvarenim ciljem da mu u analizi priključimo i gračačku općinu koja je najnovijom podjelom pripala Za-

darskoj županiji, iako povijesno i zemljopisno, a i po značajnom osjećaju svojih stanovnika, oduvijek pripada Lici. (Kriteriji za određivanje granica županija nisu slijedili ustaljene provincijske podjele.)

Ima li u ukupno prilično tmurnoj ličkoj slici nečega što podržava vjeru u sretan ishod? Dakako da ima!

U prvom redu to su Ličani, nastanjeni u Lici ili odseljeni, koji su emocionalno vezani uz svoj kraj za koji mnogima ništa nije teško učiniti. (Posebno su se lički Hrvati iskazali u ratu pomažući organizirano i pojedinačno prognane, neprogane i branitelje.) Čini nam se, iz putovanja po Lici i razgovora s Ličanima, da upravo u sprezi domaćih i odseljenih leže dobra nalazišta razvojne energije.

Smatramo da je županijski ustroj i općinska mreža dobra teritorijalno-upravna potpora ravnomjernijem prostornom razvitku Like, boljoj i uspješnijoj valorizaciji prirodnih razvojnih resursa kojima manjkaju »samo« ljudi i pametni i prikladni razvojni zakoni, projekti i poticaji. Razvitak ruralnog segmenta u Lici možda je više nego igdje drugdje u Hrvatskoj preduvjet opstojnosti.

Projekt redefinicije mreže ruralnih naselja kako bi je obnovili i time ojačali centralne funkcija lokalnog ili višeg značaja, dugotrajan je posao, koji bi, dobro obavljen, bio čvrst (samo)razvojni oslonac regije. Već spomenuta posebnost ličkog prostora i njegova važnost na državnoj razini dodatni je argument za snažnu proličku razvojnu akciju. Koncept razvitka nerazvijenih na principu »vreće bez dna« čije smo neuspješne projekte na dovoljno primjera provjerali u našoj »bivšoj« povijesti, i zbog kojega plaćamo posljedice demografskoga i gospodarskog sloma gotovo cijele ruralne Hrvatske, upozorava na osjetljivost i potrebu pažljive pripreme razvojnih projekata.

Dugo trajanje toga štetnoga, devitalizirajućeg procesa neposredno negira koncept održivog razvitka, koji naglasak stavlja na napredak koji u svakom svom cilju uvažava život. Bilo da vodi poboljšanju uvjeta života, kvalitete življenja, sretnijem životu i izvjesnijoj budućnosti naraštaja koji dolaze.²⁵ Kako je ukupni prostor polje održivog razvitka, već se na konceptualnoj razini ogleđa defavorizirajući utjecaj ruralnog propadanja na opći razvitak.

Ličke prilike sa dva slabije razvijena grada i mnoštvom u pravilu malih seoskih naselja u velikom, nevaloriziranom te nedovoljno i neadekvatno iskorištenom prostoru traže pažljivi i interdisciplinarni pristup problemima i strategiji razvitka i izradi konkretnih razvojnih projekata. Jer niti je vremena nit' novaca na pretek. Temeljno je da se stvore i razviju takvi uvjeti i okolnosti koji će, s vremenom, tom dijelu hrvatske periferije omogućiti da se samostalno razvija.

Takav pristup razvoju pretpostavka je poboljšanja kvalitete života. Iako Lika nije razvojem osiromašena u ekološkom pogledu, ipak, posljedica dosadašnjih tokova kretanja dovela je do posvemašnje devalorizacije većine regionalnog prostora jer se stanovništvo preraspodijelilo po Lici ili se odselilo izvan regije. Nažalost, većina je stanovnika emigrirala i veliki dijelovi teritorija, cijela prostranstva ostala su bez stanovništva ili su na sigurnom putu da ga sasvim izgube.

Općine i gradovi Like

Brinje

Stanovništvo i zaposlenost. Brinje je 1997. imalo oko 6.000 stanovnika. U vrijeme rata nije bilo okupirano, pa nema status područja posebne državne skrbi. Međutim, dugotrajna politika gospodarskog zanemarivanja demografski je oslabila brinjski kraj, pa je danas njegov demografski potencijal spao na jedva trećinu iz najboljih godina (1910).²⁶

TABLICA 4
Kretanje broja stanovnika
općine Brinje 1981–1991.

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Brinje ²⁷	2.048	2.049	0,0	47,87
Glibodol	151	141	-6,6	35,94
Jezerane	566	547	-3,4	39,44
Križ Kamenica	488	412	-15,6	14,70
Križpolje	946	1.046	10,6	28,94
Letinac	454	394	-13,2	24,44
Lipice	555	417	-24,9	13,16
Prokike	286	229	-19,9	41,37
Rapain Klanac	172	122	-29,1	7,06
Stajnica	626	497	-20,6	42,89
Vodoteč	272	181	-33,5	80,01
Žuta Lokva ²⁸	-	50	-	3,59
Ukupno	6.564	6.085	-7,3	379,41

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

Nažalost, još uvijek nema značajnijih ulaganja. Sva infrastruktura u lošem je stanju, osim telefonske mreže. Loše su lokalne ceste, mnoge nerazvrstane nisu ni asfaltirane. Magistralni je vodovod izgrađen, ali nije razvedena mreža

po selima. Loša je i niskonaponska električna mreža. Ipak, nešto se poduzima. Tako je 1997. asfaltirano 5,5 km cesta.

Zaposlenih je oko 360, a čistih poljoprivrednika oko 390. Najviše je zaposlenih u drvnoprerađivačkoj industriji (150), slijede javna poduzeća, državne institucije.

Nema uspješnijih ulaganja u proizvodnju, kao ni u obrt. Zasad se, izgleda, najviše isplati ulaganje u ugostiteljstvo i autoprijevozništvo. Dobar prometni položaj Brinja pogoduje razvitku tih djelatnosti.

Prirodna i kulturna dobra. U blizini je masiv Kapele s nepreglednim šumama i niskim raslinjem. Šume su bogate i lovnom divljači. Zrak, vode, polja zdravi su, čisti i nezagađeni. U potocima ima riba i rakova.

U Brinju se uvelike obnavlja stari frankopanski grad Sokolac. U mjestu je vrlo stara crkva Sv. Vida. Na riječici Gati poznati je kameni most podignut 1801. na Jozefinskoj cesti.

Svi endogeni razvojni resursi djelomično su uklopljeni u gospodarski život Brinjske općine. U općinskom poljovinarstvu svjesni su prirodnog i položajnog bogatstva i na njima temelje razvojne prioritete.

Razvojni prioriteti. Najveća se važnost u gospodarskoj budućnosti Brinja daje drvnoprerađivačkoj industriji, osobito malim prerađivačkim kapacitetima. Takav položaj temelji se na šumskom bogatstvu kraja i tradiciji lokalnog stanovništva u tim poslovima.

Prioritetno je također riješiti temeljnu infrastrukturu (osobito je važan vodovod) i povezati svih jedanaest sela u općini. Tako bi se mala mjesta sačuvala od iseljavanja, očuvao živim prostor općine i spriječilo zapuštanje poljoprivrednog zemljišta.

U završnom računu za 1996. oko 30% proračuna činila su sredstva za komunalne potrebe. Iz tih sredstava financirali su se KUD, športska društva, dječji vrtić, DVD.

Prepreke razvitku. Općina mora ustanoviti neke službe koje su danas disperzirane te otežavaju i poskupljuju svakodnevni život stanovnika općine. U prvom redu to su katastar, gruntovnica i sud.

Zagađivači. Kanalizacija nije prikladno riješena. U planu je nova gradnja.

Kulturni i društveni događaji. Na poticaj općine oživljen je rad KUD-a. Za veće programe nema novaca.

Inicijative. Projekt razvitka stočarstva i vlastitu stručnu pomoć nudi domaći čovjek koji živi u Bavarskoj.

Povratnici i doseljenici. Prema riječima općinskog načelnika, više od polovine Brinjaka živi izvan općine. Ali to nije vezano uz Domovinski rat. U ratu je zbog nepo-

sredne ratne opasnosti bilo iseljeno (i u ratu je uništeno) jedno selo. Obnova je započela i očekuje se povratak 38 iseljenih domaćinstava. U selu je živjelo nacionalno miješano stanovništvo. Srpsko stanovništvo iz općine uglavnom se nije odselilo.

Svega je nekoliko doseljenih nakon rata.

Odseljeni. Odseljeni Brinjaci u Domovinskom ratu izrazito su kvalitetno pomagali cijeloj Hrvatskoj, ne samo rodnom kraju. Danas neki od njih grade kuće, pomažu i dalje svojim obiteljima koje ondje žive, a vraćaju se i kao umirovljenici. Zasad ne investiraju u poslovne objekte, ali se puno raspituju. Čekaju na bolje i prihvatljivije uvjete ulaganja. Osobit je interes za otkup farme za proizvodnju junica u Vodoteču.

Upravo počinje proizvodnja polutvrdog i tvrdog sira u mljekari koju je osnovao jedan odseljeni veterinar. Kredit je dobio od HBOR-a.

Sama općina nastoji u okviru svojih ovlasti pronaći načina da potakne povratak odseljenih. Planira davati besplatno zemlju za gradnju malih i srednjih poduzeća. Koliko bude moguće, smanjivat će općinske poreze.

Općina kao akter razvitka. Neke se službe moraju vratiti u općine kako bi one mogle bolje i učinkovitije funkcionirati. Kao mjeru očuvanja i dinamiziranja općina, država bi, prema njihovu mišljenju, trebala disperzirati neke službe.

Samoj općini nedostaju pravnik i ekonomist. Općina nema stambenog fonda pa teško može privući stručne ljude sa strane.

Inače, u općinskom poglavarstvu smatraju da bi se prijenos znanja neophodnih za osuvremenjivanje općinskih službi, mogao osigurati organizacijom savjetovanja, seminara ili radionica. Nedostatna su znanja o upravi, samoupravi, zakonima. To bi bile dobre prilike i za razmjenu iskustava.

Da bi općina bila stvarni akter razvitka nužna joj je bolja stručna ekipiranost; mora kvalitetnije pristupati prostoru, imati stanova za kadrove i razmišljati o ostalim mjerama za privlačenje stručnih ljudi.

U općini ima djece na školovanju kojima bi valjalo pomoći, ali nema sredstava. Zasad daje stipendije samo Županija.

Odnos središta i periferije. Od županijskih vlasti općina je u 1996. dobila određena sredstva (prema zakonu). Županija pomogne ponekad pojedinom korisniku, školi, DVD-u.

Ministarstvo kulture obnavlja grad Sokolac.

Veliki promet preko Brinja za vrijeme Domovinskog rata prilično je uništio magistralnu cestu, a njezina rekonstrukcija ne ide zadovoljavajućim ritmom. Ne održavaju se ni lokalne ceste.

Kad je u pitanju Županija, općinsko poglavarstvo očekuje pomoć u preseljenju i ekipiranju neophodnih stručnih službi, sudjelovanje u planiranju i razvitku općine.

Od vlade i njezinih ministarstava očekuju izdašnije financiranje poslova koji su u njihovoj ingerenciji.²⁹

Donji Lapac

Stanovništvo i zaposlenost. Općina je do prošlogodišnjih izbora (1997) imala državnog povjerenika umjesto načelnika. Obuhvaća 17 seoskih naselja: Birovača, Brezovac Dobroselski, Bušević, Dnopolje, Dobroselo, Doljani, Donji Lapac, Donji Štrbci, Gajine, Gornji Lapac, Gornji Štrbci, Kestenovac, Kruge, Melinovac, Mišljenovac, Nebljusi i Oraovac.

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Birovača	238	247	3,8	20,13
Brezovac Dobroselski	132	101	-23,5	5,56
Bušević	196	120	-38,8	9,80
Dnopolje	285	249	-12,6	40,43
Dobroselo	230	234	1,7	21,25
Doljani	373	305	-18,2	40,70
Donji Lapac	1.590	1.791	12,6	11,00
Donji Štrbci	99	50	-49,5	4,98
Gajine	252	257	2,0	6,73
Gornji Lapac	187	194	3,7	35,27
Gornji Štrbci	52	59	13,5	14,42
Kestenovac	210	159	-24,3	13,88
Kruge	139	126	-9,4	22,25
Melinovac	66	43	-34,8	20,96
Mišljenovac	122	62	-49,2	17,71
Nebljusi	349	303	-13,2	44,89
Oraovac	325	303	-6,8	18,94
Ukupno	4.845	4.303	-11,2	348,90

TABLICA 5

Kretanje broja stanovnika u naseljima u općini Donji Lapac 1981–1991.

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

U posljednjem međupopisnom razdoblju, nastavljena je negativna tendencija kretanja stanovništva današnje općine Donji Lapac. Od 17 naselja samo je u šest zabilježen porast stanovništva.

Donji Lapac, u vrijeme našeg boravka na terenu (rujan 1997), imao je oko 1.600 stanovnika. Većinu (oko 1.100) činili su doseljenici, »novi« stanovnici, pretežito iz Bosne (iz banjalučkog i kakanjskog kraja), nešto ih je bilo iz Slavonije, a bilo je i petstotinjak Srba povratnika.

U općini je izuzetno teška situacija. Malo je zaposlenih, pedesetak; malo je i obitelji koje se bave poljoprivredom (desetak), jer su doseljenici uglavnom bez poljoprivrednoga i stočarskog iskustva; pretežito su to rudarski radnici. Primjerice, u općini je propala ili propada većina od podijeljenih 96 steonih junica, jer njihovi novi vlasnici ne znaju ništa o držanju goveda. Dolazili su u općinu i stručnjaci Javne savjetodavne poljoprivredne službe, ali njihovi su naponi ostali bez učinka. U općini je otvorena i veterinarska stanica sa dva veterinara, pa je očekivati da će oni koji ozbiljno vezuju svoju profesionalnu budućnost uz stočarstvo te planiraju život svoje obitelji u lijepom lapačkom kraju, nakon početnih nesnalaženja, ipak osigurati izvjesniju budućnost. Jedini uspješni poljoprivrednici su malobrojni doseljeni Slavonci.

Većina i doseljenika i povratnika na rubu su siromaštva, gotovo svi socijalni slučajevi. Osim toga, doseljenici ne znaju svoj status. Uselili su u napuštene kuće bez sigurnosti da će u njima ostati ili možda jednog dana postati njihovi vlasnici. Ta temeljna egzistencijalna nesigurnost vjerojatno ih koči u svakom radu. Često nisu spremni prihvatiti poslove koji se nude (šumski radnici, rad u pilani), jer se vjerojatno boje da će izgubiti prognanički status.

Zaposleni rade u državnim službama, šumarstvu i drvnoj industriji (pilana). Zanimljivo je da u toj siromašnoj situaciji šumarija ne siječe dovoljno jer nema stručnih radnika.

U općini je između 300 i 400 umirovljenika.

Razvojne teškoće. Osim nepovoljne obrazovne i kvalifikacijske strukture stanovništva i njihove još preslabe integriranosti u gospodarski i društveni život općine, što je problem koji valja primarno započeti rješavati, donjolapačka općina prostorno je izdvojenije područje Like, pa je njezina prometna izolacija kumulativna posljedica zemljopisnog položaja i siromaštva. Tomu svakako treba dopisati i općenito nestručni ili nedovoljno razrađeni pristup razvojnim projektima na razini koncepta i na razini dnevne često nužne improvizacije. Jer kako drukčije objasniti situaciju da tisuću i pol stanovnika Donjeg Lapca (sa puno

starih ljudi i s priličnim brojem doseljene djece) ostanu bez liječnika, ali i bez ikakve autobusne veze s okolnim središtima, jer ni država ni Županija nisu platile svoj udio u održavanju jedine autobusne veze koja je četiri puta tjedno povezivala Korenicu i Udbinu preko D. Lapca? Dodatni problem jest vrlo loša cesta za Korenicu (37 km, pa taj put izbjegava svatko tko može.

Prirodni izvori i kulturna dobra. Područje općine Donji Lapac iznimno je zdravo područje u ekološkom smislu. Bogato je kvalitetnim šumskim površinama, pašnjacima, poljoprivrednim zemljištem. U općini ima i krupne lovne divljači, medvjeda, veprova, a puno je i vukova.

Velike su rezerve šljunka.

Obnavljaju se proslave nekih katoličkih blagdana (primjerice Male Gospe u Borićevcima, hrvatskom selu raseljenom nakon Drugoga svjetskog rata).

Čuvanje okolice. Dva su velika ekološka problema u toj nerazvijenoj općini. Jedno je odlagalište smeća za koje se traži nova lokacija. Drugi je problem donjolapačka kanalizacija koja se bez pročišćavanja ulijeva u »šodericu« i tako miješa s vodocrpilištem prekograničnog Kulen Vakufa, a koje je, pak, vezano za vodocrpilište iz kojeg se napaja i donjolapački vodovod. To je stalna prijetnja zagađenju vode i zdravlju stanovnika.

Razvojni prioriteti. Mnogi su i međusobno isprepleteni razvojni problemi općine. U tom kolopletu često se previđa važnost koju organizirana i povezana socijalna zajednica ima za prosperitet naselja. Među stanovnicima sela razvijaju se različiti oblici odnošenja, posredovani u pravilu obiteljskom zajednicom. A obiteljska zajednica u tom je prostoru ili razorena ili neintegrirana. Razlozi su svakovrsni, neki su vremenski bliži, a neki udaljeniji. Davno je cijela Lika postala područje iz kojeg su emigrirali mladi, sposobniji, poduzetniji. Ratne i političke prilike posljednjeg desetljeća ubrzale su demografsko, društveno i gospodarsko zaostajanje Like. Selo je malobrojna društvena zajednica i dugotrajno nepovoljno razdoblje ne može preživjeti bez sustavne pomoći sa strane. Tu ne pomaže ni poznata seoska, osobito seljačka izdržljivost koja se često (zlo)upotrebljava.

Selo je specifičan način društvene organizacije, a specifičnost proizlazi upravo iz originalnoga, jedinstvenog odnosa prema prostoru, iz »identiteta između društvene i prostorne jedinice«. Upravo ta veza presudno utječe na sve seoske podsustave: obiteljske, rodbinske, gospodarske, odgojne, vjerske. U postojećim prilikama važno je izgrađivati tu vezu jer upravo na njoj počiva »nova zavijačnost«, ne-

ophodno ljepilo koje će svu tu šaroliku atomiziranu sredinu preoblikovati u zajednicu.

U općini se slažu da su razvojni prioriteti proizvodnja zdrave hrane, osobito meso, mlijeko, mesne preradevine. U tijeku je rješavanje 25 zahtjeva za kreditiranje uzgoja stoke. Stanovnici su tražili kredite za ukupno 1.540 ovaca, 70 koza, 62 krave i 70 krmača.

To je kraj u kojem se može uzgajati kvalitetna jabuka i šljiva (za proizvodnju šljivovice).

U lapačkom kraju mnogo je zemlje, ali su posjedi usitnjeni, a komasacijski zahvati, zbog svoje skupoće, nedostupni općinskim mogućnostima. Zemlja je uglavnom neobrađena. Šume su pretežito u državnom vlasništvu.

Nekoliko donjolapačkih poduzeća u vlasništvu su Fonda za privatizaciju (DIP Plješivica, farma Borićevac, klaonica, betonara, Una, Likatrans). U općini smo saznali da nije procijenjena vrijednost tih poduzeća, što pokazuje nezainteresiranost Fonda da se pokrene posao, a, s druge strane, odbija zainteresirane.

Dinamika povratka prognanika i doseljavanje novih stanovnika. Intenzivnog useljavanja bilo je 1995–1996. Danas ga više nema. Sada se većinom vraćaju Srbi, uglavnom stariji ljudi. U općini procjenjuju da mladih u povratničkoj srpskoj populaciji ima desetak odsto.

Pomoć odseljenih. Odseljeni Srbi nisu nikad ponudili pomoć.³⁰ Davno odseljeni Hrvati, naseljeni nekoć u Borićevcima i Gornjem Lapcu, tek ponekad svrate, najčešće za proslave Male Gospe.

Općinska uprava kao akter razvitka. U općini su zaposleni ekonomist i pravnik (apsolvent). U općinskom poglavarstvu od pet članova trojica su diplomirani stručnjaci (volonteri). Načelnik smatra da dodatnih znanja i iskustava nikad ne može biti previše, pogotovo kad se radi u tako složenim društvenim, gospodarskim i političkim prilikama.

Općini najviše nedostaje novac. U postojećim uvjetima općinari smatraju da bi se mnogo pomoglo u obradi zemlje seljacima kad bi sama općina kupila nekoliko najvažnijih poljoprivrednih strojeva. Ili kad bi se ta vrsta pomoći organizirala na neki drugi način.

Odnos središta i periferije. Općina Donji Lapac ide u prvu skupinu »područja posebne državne skrbi«, što bi, prema nakanama donositelja zakona, trebalo rezultirati povećanom ukupnom brigom za ljude koji obitavaju na tim područjima i većom pomoći razvitku takvih krajeva.

Zasad u općini još nisu zadovoljni učincima primjene toga zakona. Ističu da je smanjenjem poreza stanovništvu općine smanjen i općinski proračun, iako niti puni iznosi

ne bi bitno napunili općinsku blagajnu, jer je malo stanovnika koji privređuju. Plaće su povećane u školstvu, liječnika još nemaju, a zaposlenici MUP-a ne dobivaju uvećanu plaću.

Iz državnog proračuna godišnje dobivaju 380.000 kn (visina svote ovisi o broju stanovnika). Država plaća veterinare u Veterinarskoj stanici.

Posve su nezadovoljni odnosom države prema lapačkom kraju.

Od Županije su u 1997. dobili 180.000 kn. Od ostalih ličkih općina i gradova nije stizala osobita pomoć, jer su svi u lošem materijalnom položaju i imaju velike potrebe. Obećana je pomoć Otočca i Gospića u opremanju dječjeg vrtića.

U budućnosti očekuju veću stručnu i financijsku pomoć od države i Županije. Žele se povezati s austrijskim ili švicarskim gradićem smještenim u planinskoj dolini koji bi im poslužio kao primjer razvitka i koji bi im u tome pomogao.³¹

Grad Gospić

Stanovništvo i zaposlenost. Gradsko područje Gospića danas ima, prema procjeni gradske uprave, između 15.000 i 16.000 stanovnika. Sam grad ima oko 4.000 stanovnika.

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Aleksinica	272	258	-5,1	13,39
Barlete	202	133	-34,2	15,30
Bilaj	319	330	3,4	10,29
Brezik	124	112	-9,7	5,37
Brušane	220	177	-19,5	35,33
Budak				
Bužim	177	164	-7,3	36,35
Debelo Brdo 1	88	100	13,6	3,72
Debelo Brdo 2	22	15	-31,8	0,61
Divoselo	407	344	-15,5	49,02
Donje Pazarište	174	307	76,4	3,75
Drenovac Radučki	179	126	-29,6	12,76
Gospić	8.725	9.026	3,4	17,96
Kalinovača	313	243	-22,4	16,50
Kaniža Gospićka	547	581	6,2	2,01
Klanac	268	228	-14,9	13,25

TABLICA 6
Kretanje broja stanovnika grada Gospića 1981–1991.

(nastavak)

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Kruščica	2	4	100,0	10,82
Kruškovac	120	85	-29,2	8,19
Kukljić	156	133	-14,7	40,03
Lički Čitluk	149	129	-13,4	30,02
Lički Novi	495	437	-11,7	12,97
Lički Ribnik	286	300	4,7	15,22
Lički Osik	3.045	2.885	-5,3	21,64
Mala Plana	123	113	-8,1	15,75
Medak	663	563	-15,1	32,95
Mogorić	562	383	-46,7	55,81
Mušaluk	482	501	3,9	17,65
Novoselije				
Novoselo Bilajsko	131	157	19,8	7,90
Novoselo Trnovačko	63	112	17,8	2,00
Ornice	54	55	1,9	3,75
Ostrvica	254	214	-15,7	26,28
Oštra (Podoštra)	263	233	-12,9	2,75
Oteš	248	192	-22,6	14,65
Pavlovac Vrebački	201	164	-18,4	10,48
Počitelj	426	307	-27,9	83,96
Podstrana	142	86	-39,4	13,50
Popovača Pazariška	209	175	-16,3	16,50
Rastoka	111	82	-26,1	3,25
Rizvanuša	60	43	-28,3	8,75
Smiljan	605	555	-8,3	19,12
Smiljansko Polje	290	363	-10,7	17,94
Široka Kula	658	553	-16,0	84,00
Trnovac	270	233	-13,7	29,47
Vaganac	103	76	-26,2	7,81
Velika Plana	297	134	-35,3	48,14
Veliki Žitnik	146	115	-21,2	10,25
Vranovine	89	72	-21,2	2,20
Vrebac	326	223	-31,6	52,17
Zavođe	60	57	-5,0	4,33
Žabica	249	250	0,4	2,42
Ukupno	23.375	21.988	5,9	968,28

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

Na cijelom području ima 3.480 zaposlenih. Oko 200 obitelji bave se poljoprivredom, ima oko 2.800 svih kategorija umirovljenika. U inozemstvu je zaposleno približno 1.700 stanovnika iz gopićkog kraja.

Blizu 2/3 zaposlenih radi u ugostiteljstvu, trgovini, usluzi, građevinarstvu, prometu, turizmu. Preostala trećina zaposlena je u državnim službama (osobito vojsci i policiji). Industrijskih radnih mjesta je malo.

Među uspješnijim primjerima poduzetništva, pojedinačnoga ili obiteljskog, ističu se jedan ugostitelj, jedno obiteljsko graditeljsko poduzeće, jedan intenzivni proizvođač krumpira.

Osnovne razvojne teškoće. Rat je značajno unazadio gospodarstvo gopićkog područja, kao uostalom i cijele Like. Iako sam grad, u kojem je koncentrirano gospodarstvo toga kraja, nije bio okupiran, ratna razaranja prouzročila su goleme štete. Dijelom je uništena infrastruktura, koja ni prije rata nije bila zadovoljavajuća.

Kanalizacija samo djelomično postoji. Vodovod se upravo obnavlja, a ceste su relativno dobre. Osjeća se nedostatak stručnih i kvalificiranih ljudi. Vrlo je otežano financiranje grada.

Kao stručna i projektna potpora obnovi i razvitku gospodarstva, izrađen je dugoročni program razvitka maloga i srednjeg gospodarstva za cijelo područje Ličko-senjske županije.

Vrijedna prirodna i kulturna dobra. Područje Gopića obiluje prirodnim dobrima i ambijentima. Dovoljno je spomenuti blizinu Velebita, nekoliko čistih krških rijeka, izvora, kanjona, jezero Kruščicu, velike poljoprivredne i pašnjačke površine, šume, divljač. Velika su nalazišta šljunka.

Među kulturnim spomenicima ističe se Muzej Like, rodna kuća Ante Starčevića u Velikom Žitniku, rodna kuća Nikole Tesle u Smiljanu, arheološko nalazište u Bužimu, nekoliko spomenički vrijednih crkava.

Zasad, spomenuti objekti nisu obuhvaćeni nekim programom, ali se njihova ponuda ozbiljno priprema.

Posebno se valorizira ekološka vrijednost ovih prostora. Stoga se pazi da se okolica ne onečisti. Nekoliko je prirodnih bisera na gopićkom području, kanjon rijeke Like, ponor Jadovno i šuma Jasikovac, koja je, na žalost, dijelom minirana.

Agilno Pučko sveučilište »Dr. A. Starčević« obnovilo je nekoliko sekcija koje su vrlo aktivne, primjerice folklorno društvo. Novoosnovana je sekcija mažoretkinja.

Dan grada slavi se 22. srpnja na blagdan Sv. Marije Magdalene.

Razvojni prioriteti. Strateška gospodarska usmjerenost Gospićkog kraja i cijele Like jesu mala i srednja poduzeća. Podupirat će se proizvodni obrti, mala industrija, poljoprivredna proizvodnja, uslužne djelatnosti, seoski i seljački turizam.

Za gospodarski razvitak već su proračunom za 1996. osigurana sredstva za pripremu dokumenata i prve radove u zoni predviđenoj za poslovne namjene (Smiljansko Polje). Iz proračunskih sredstava izradit će se neophodna infrastruktura. Proračunska sredstva trošila su se i na izradu projekta TV odašiljača, investicijsko održavanje stanova, cesta i još neke razvojne namjene.

Zapreke razvitku. Potpora napretku ličke poljoprivrede bila bi zakonska zaštita domaćih poljoprivrednih proizvoda.

Valjalo bi donijeti porezne olakšice za buduće investitore. Lokalnoj bi se upravi moralo ostaviti više sredstava za ulaganje.

Nije do kraja riješen problem vlasničke strukture u pojedinim poduzećima, a nekima vrijednost još nije procijenjena.

Inicijativnost stanovništva. Inicijativa stanovništva očigledno nema prostora za artikulaciju, pa se njihove ideje svode na komentare pojedinih zahvata lokalne uprave. Nešto su češća upozorenja da se očiste divlja odlagališta smeća.

Osjeća se potreba, a ima i pojedinačnih zahtjeva, da se organizira društveni i zabavni život.

Doseljenici i povratnici. Vraća se vrlo malo Srba. Ne doseljavaju se ni Hrvati iz drugih hrvatskih krajeva. Dobra je dinamika obnove kuća.

Odseljeni. Odseljeni Gospićani vrlo dobro i organizirano u svakom su pogledu pomagali tijekom rata, a i danas pomažu na razne načine obitelji, rodbini i kraju. Neki grade ili obnavljaju kuće. Čest je slučaj da se umirovljenici vraćaju.

Poslovna ulaganja odseljenih. Izlazeći ususret mnogim upitima o mogućnostima ulaganja u rodni kraj, županija je organizirala seminar za odseljene i zainteresirane upoznala sa zakonskim propisima.

Županija i Grad Gospić planiraju donijeti mjere koje će olakšati ulaganje (primjerice, smanjiti administracijsku proceduru).

Gradska uprava kao akter razvitka. Nesumnjivo se gradska uprava smatra važnim razvojnim čimbenikom. Da bi bila učinkovitija potrebni su joj stručnjaci, osobito vrsni ekonomisti, kao i mnoga dodatna stručna zvanja, osobito iz upravnog područja – poznavanje upravnih po-

slova, zakonskih propisa, mogućnosti računalne tehnike i sl.

Gradskoj upravi nedostaje novca. Potrebe su goleme jer su i ratne štete goleme. Smatra se da bi ministarstva trebala biti učinkovitija.

Vlastite potrebe za stručno obrazovanim ljudima koji će pridonijeti revitalizaciji i napretku grada nastoje sustavno rješavati stipendiranjem studenata i učenika srednjih škola deficitarnih struka. Posebnim sustavom pomoći obuhvaćena su djeca poginulih branitelja i invalida rata.

Odnos središta i periferije. Još se ne primjenjuje Zakon o područjima posebne državne skrbi. Očekuju da država riješi problem vlasništva.

Komunikacija i bolje razumijevanje s državnim i županijskim institucijama mogli bi i morali biti bolji. Očekuju veću financijsku pomoć u rješavanju problema obnove stambenog i gospodarskog fonda, komunalne infrastrukture. Osobito je velika potreba da se te dvije razine vlasti uključe u razvojne projekte.³²

Lovinac

Stanovništvo i zaposlenost. Općina Lovinac manja je lička općina po broju stanovništva i s iznimno visokom stopom negativnog kretanja stanovništva u posljednjem međupopisnom razdoblju. Sve hrvatsko stanovništvo općine (a činilo je većinu) protjerano je već na početku Domovinskog rata, a kuće, društvene i gospodarske zgrade naknadno su opljačkani i zapaljeni.

Naselja	Broj stanovnika		Promjene broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Gornja Ploča	494	344	-30,4	31,41
Kik	134	126	-6,0	7,60
Ličko Cerje	287	196	-31,7	19,12
Lovinac	640	533	-16,7	25,62
Raduč	407	336	-17,4	41,09
Ričice	268	169	-36,9	45,86
Sveti Rok	727	654	-10,0	104,24
Smokrić	177	102	-42,4	27,09
Vranik	74	49	-33,8	10,07
Štikada	513	545	5,9	36,58
Ukupno	3.721	3.054	-17,9	317,27

TABLICA 7

Kretanje broja stanovnika u naseljima općine Lovinac 1981–1991.

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

U općini u vrijeme anketiranja živjelo je malo ljudi, oko 1.150 prema procjeni općinskog poglavarstva. Pretežito se radi o starijoj populaciji.

Danas je zaposleno oko 150 stanovnika, tridesetak obitelji bavi se poljoprivredom, umirovljenika ima oko pet stotina, a približno 350 stanovnika živi u inozemstvu. Mnogi od njih iseljenici su u prekomorskim zemljama i njihov povratak u većem broju teško je očekivati, iako je većina tijesno povezana s rodnim krajem.

Većina zaposlenih na području općine radi u državnim službama. Nekoliko je obrtnika (autoprijevoznika) i ugostitelja.

Obnova teče sporo, pa je i povratak usporen. To se odražava na pokretanje gospodarstva. Nema posebno uspješnih slučajeva poduzetništva. Ima nekoliko izvjesnijih inicijativa.

Razvojne teškoće i prepreke razvitku. Stanovnika je malo, osobito nedostaju mladi. Nažalost, ne primjećuje se osobit interes za doseljavanje.

Infrastruktura je prilično uništena, struja je slaba, vodovod dotrajavao, seoske ceste loše, neodržavane i više su nalik na poljske putove.

Lovincu nedostaje stručnih ljudi, osobito ekonomista i pravnika u općinskoj upravi. Na raspisani natječaj nitko se nije javio. Nedostaju stanovi za potrebne stručnjake. (Planiraju se urediti dva stana.) Općina je trenutno smještena u skućenim kontejnerima i vrlo je otežan rad zaposlenima.

Ni zdravstvena ambulanta još nije proradila. U rujnu 1997. nije radila ni pošta, niti je u općini bilo telefona.

Prepreku razvojnom pomaku općinski čelnici vide i u nedostupnosti povoljnijih kredita.

Prirodna i kulturna dobra. Najveća prirodna baština lovinačkog kraja jest Velebit, njegov južni dio, bogat osobitim ambijentima i zanimljivostima: Tulove grede, Mali Alan, nekoliko vrhova. Sve rječice i potoci čisti su, s paštrvama, rakovima. Nadaleko je poznato Vrilo mudrosti. Na području Sv. Roka i Štikade nalazi se umjetno jezero koje se može urediti u lijepo kupalište. Ima i špilja, ali one se još ne mogu posjećivati. Općina je bogata šumama, zdravim poljima i pašnjacima. Na visokoj je nadmorskoj visini, s dobrom klimom i čistim zrakom.

Na području općine više je ruševina kula iz turskog razdoblja, a i nekoliko gradina (grad Lovinac).

Sve spomenute prednosti i bogatstva kraja nisu valorizirani ni iskorišteni.

Onečišćenje okoline. Nema većeg zagađenja. Mnogo je građevinskog otpada koji se posebno odlaže. Radi se i studija o zaštiti okoline.

Kulturni i društveni događaji. Obnavljaju se postupno slavljenja starih katoličkih blagdana. Proglašen je novi dan općine – 4. kolovoza, dan kad je oslobođen Sv. Rok.

Razvojni prioriteti. U općinskom poglavarstvu smatraju da je prioritetno obnoviti i modernizirati infrastrukturu.

Od gospodarskih grana, budućnost vide u poljoprivredi na seljačkim gospodarstvima. Očekuju da će seoski turizam posebni poticaj i širi interes dobiti probijanjem tunela Sv. Roka, koji će cijeli lovinački kraj približiti moru i glavnim prometnim pravcima zanimljivim turistima.

U općinskom poglavarstvu drže da je gospodarski važno poticati osnutak malih pogona i zanatskih radnji, s obvezom da ne onečišćuju okolinu.

Planira se obnova doma kulture.

Završni račun 1996. Sredstva općinskog proračuna potrošena su na djelomičnu obnovu vodovoda, nekih općinskih putova, obnovu općinske zgrade i policijske postaje. Pomoglo se i KUD-u »Vrilo«.

Inicijative stanovništva. Sve inicijative svode se na obnovu, jer je uistinu sve popaljeno i srušeno.

Povratak prognanika i doseljenici. U općini relativno dobrom ocjenjuju dinamiku povratka. Ona u pravilu ovisi o obnovi kuća za koju smatraju da je prespora, a nedostaje i kvalitetnija infrastruktura. Cilj je što prije doseći predratni standard.

Povratak prognanih ili eventualno doseljavanje ljudi iz drugih krajeva usporava mali broj radnih mjesta.

Između 50 i 70 Hrvata iz Srednje Bosne doselili su se u Štikadu. S doseljenicima nema većih problema. Rade na željeznici, uključeni su u rad na tunelu Sv. Rok. Svi se nastoje zaposliti i sve ih manje ovisi o pomoći Caritasa.

Odseljeni. Lovinački kraj emigracijsko je područje. Odseljeni su rasuti po cijelom svijetu. Za vrijeme Domovinskog rata prikupili su golemu pomoć prognanima i braniteljima. Svakojako sudjeluju u pomoći obitelji, rodbini i rodnom kraju. Ima interesa da investiraju i u poslovne projekte. Zasad su ulagali u Karlobagu, Udbini i drugdje po županiji. Nekoliko njih grade kuću. Jedan odseljenik obnovio je o svom trošku kapelicu Sv. Frane srušenu u ratu, i uredio put do nje i svoje obnovljene kuće.

Općina nastoji odmah rješavati sve poslove iz svoje nadležnosti.

Nudi odseljenima besplatno zemljište za poslovni objekt, nastoji što prije osposobiti infrastrukturu.

Općinska uprava kao akter razvitka. Osim ekonomiste i pravnika za rad u općinskim upravim službama, za

poticaj gospodarstvu, naročito poljoprivrednoj i stočarskoj proizvodnji, bili bi neophodni veterinar i agronom.

Sada u općini gotovo i nema zaposlenih. Rade samo načelnik i administrativna tajnica. Bez bolje stručne ekipiranosti i primjerenijeg smještaja općinskog poglavarstva teško je postići bolji učinak. Općina, osim toga, ima premali proračun za veće razvojne pomake.

Smatraju da bi trebalo učiti na iskustvima razvijenih turističkih seoskih regija u Europi.

Općina zasad ne pomaže mladima na školovanju. Jedino se iz općinskog proračuna financira tzv. prognanička autobusna linija Gospić-Gračac.

Odnos središta i periferije. Lovinac pripada drugoj skupini područja posebne državne skrbi, ali ne osjeća osobite prednosti tog položaja. U općini još ne funkcioniraju kako treba državne institucije. Neka ministarstva još ne isplaćuju veće plaće. U situaciji kad gotovo nema poreznih obveznika, oslobođenje od poreza nema osobit poticajni učinak.

Najveća pomoć dolazi od Ministarstva za obnovu i razvitak. Očekuje se da će u 1997. biti obnovljeno oko 70% kuća. Obnavlja se škola, zgrada šumarije, ambulanta, zgrada pošte.

Sama općina tek je nekoliko mjeseci u Ličko-senjskoj županiji, pa ne mogu ocijeniti odnos s njom.

Općine Gornja i Donja Stubica i Marija Bistrica financirale su obnovu krova na ambulanti i veterinarskoj postaji. To su bili prvi obnovljeni krovovi u Lovincu.

Radnici brodogradilišta iz Kraljevice dobrovoljnim su radom očistili Dom kulture u Sv. Roku.

Od županije očekuju stručnu i financijsku pomoć, kao i od državnih organa. Od razvijenijih i manje stradalih općina očekuju konkretnu pomoć u obnovi pojedinih objekata.³³

Otočac

Stanovništvo i zaposlenost. Područje grada Otočca obuhvaća, osim središnjeg gradskog naselja, 21 ruralno naselje. Gotovo sva ta naselja u razdoblju 1981–1991. gube stanovništvo, iako je smanjenje na razini cijelog područja, za ličke prilike, zanemarivo.

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Brlog	483	411	-14,9	30,45
Brloška Dubrava	281	206	-26,7	14,93
Čovići	861	922	7,1	23,26
Dabar	743	596	-19,8	60,72
Doljani	565	548	-3,0	42,35
Drenov Klanac	263	205	-22,1	19,19
Glavace	292	289	-1,0	27,01
Gorići ³⁴	205	43	-79,0	27,01
Hrvatsko Polje	498	395	-20,7	26,76
Kompolje	543	481	-11,4	12,29
Kuterevo	852	808	-5,2	32,21
Ličko Lešće	1.197	1.211	1,2	29,93
Lipovlje	358	307	-14,2	13,47
Otočac	5.195	5.557	7,0	22,69
Podum	527	459	-12,9	16,24
Ponori	274	258	-5,8	9,36
Prozor	1.073	1.041	-3,0	9,06
Ramljani	499	368	-26,3	36,87
Sinac	1.044	1.041	-0,3	37,49
Staro Selo ³⁵				7,04
Škare	449	409	-8,9	23,31
Švica	513	558	8,8	11,48
Ukupno	16.715	16.113	-3,6	513,63

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

Tijekom rata područje je, međutim, izgubilo znatan broj stanovnika, pa je u vrijeme anketiranja procijenjeno da ih ima 12.350. U ratu je trećina područja bila okupirana, pa je pet naselja na nekad okupiranom dijelu pod posebnom državnom skrbi.

Zaposleno je približno 2.140 osoba, oko 400 se bavi poljoprivredom, ima oko 3.000 umirovljenika, a procjenjuje se da u inozemstvu radi oko 600 ljudi s otočkog područja.

Razvojne teškoće. Područje je slabo razvijeno. Vrlo je niska naseljenost (30 stanovnika na km²). Zaobilaze ga važniji prometni pravci. Komunalna je infrastruktura slaba.

TABLICA 8
Kretanje broja stanovnika Grada Otočca 1981–1991.

Stanovništvo je staro. Mladi odseljavaju kad imaju priliku. Tijekom i nakon rata smanjen je broj radnih mjesta, što ne može potaknuti ni povratak ni doseljavanje novih stanovnika.

Većina zaposlenih radi u drvnjoj i kemijskoj industriji, potom u uslužnim djelatnostima, posebice trgovini, ugostiteljstvu i prijevozu, te u državnim službama i u javnim poduzećima.

Novije poslovne inicijative, pojedinačne ili obiteljske, zasad su uspješnije u preradi drveta i građevinarstvu.

Prirodna dobra i ambijenti. Prostor Grada Otočca visoke je ekološke vrijednosti. Osobito se ta ocjena odnosi na rijeku Gacku, šumsko bogatstvo, zdravo poljoprivredno zemljište i pašnjake. Kraj obiluje kvalitetnom divljači, bogatim ribolovnim područjima, mnogobrojnim čistim izvorima vode.

Kulturna baština. Stara jezgra grada Otočca zaštićena je spomenička cjelina. Ondje je i crkva Presvetog Trojstva koja je obnovljena nakon stradanja u ratu. Bogato nalazište japodske kulture nalazi se u blizini Kopolja. Ni ti najznačajniji, kao ni ostali kulturni objekti nisu turistički valorizirani. Hotel Gacka u Ličkom Lešću (popularno odredište ribolovaca na poznatu ličku pastvu) posve je uništen u ratu. Turistička zajednica nastoji pomaknuti zamrlu turističku djelatnost.

Zaštita okolice. Vodi se računa o zaštiti okolice od onečišćenja. U tijeku su ispitivanja povoljne lokacije za komunalni otpad. Sam grad nema kanalizacije i ona je u izgradnji. Ipak, kad je o zaštiti prostora riječ, najveća pažnja posvećuje se rijeci Gacki. Najveći ekološki problem jesu otpadne industrijske vode koje nisu dobro riješene.

Kulturna događanja. U Otočcu, gradu bogate kulturne tradicije, pokrenute su neke nove manifestacije i kulturne udruge za promicanje i obogaćivanje kulturnog života. Osnovana je udruga »Ličko ča«, djeluje kulturna udruga »Karmenica«, radi Etnografski muzej pri narodnom sveučilištvu. Glavni pokretač jest gradsko poglavarstvo u suradnji s mjesnim odborom i sveučilištem.

Razvojni prioriteti. Za cijelo područje Grada Otočca, koje je primarno ruralno i s bogatim agrarnim resursima, predviđaju se projekti snažnijeg razvitka poljoprivrede i stočarstva. Vezano i nevezano s tim djelatnostima ozbiljno se računa na turističke mogućnosti kraja. Od industrije se planiraju manji, profitabilniji i čistiji pogoni, te malo poduzetništvo.

Proračun. Većina proračunskih sredstava za 1996. utrošena su u sanaciju i gradnju u ratu uništene infrastrukture: cesta, vodovoda, struje, kanalizacije, telefona.

Proračunska su sredstva skromnija jer su porezi smanjeni za 40% čime je gospodarstvo znatno rasterećeno.

Inicijative građana. Malo je inicijativnosti građana glede podizanja kvalitete života, jer se većina ljudi u ovom trenutku bavi saniranjem posljedica rata. Nešto malo više u tom pogledu pomažu ugostitelji. Inicijative više slične razvojnim idejama, osobito poticajima seoskom turizmu, razvitku stočarstva i slično.

Povratnici i doseljenici. Za doseljenike na prostoru otočke općine nije bilo osobitih uvjeta. Prije svega, nije bilo stambenog prostora. Država sve manje obnavlja. Posebno je teško stanje zbog neobnavljanja gospodarskih zgrada. U ratu je gotovo uništen stočni fond i poljoprivredni strojevi. Veliku prepreku ruralnoj revitalizaciji predstavljaju nerazminirana sela, polja. Sveukupno, nema osobitih pogodnosti dinamičnijem povratku stanovništva.

Odseljeni. Odseljeni s otočkog kraja cijelo vrijeme Domovinskog rata organizirano su pomagali stanovnike i branitelje. Danas, poneki grade kuću u rodnom mjestu, pomažu članovima obitelji koji su ostali na očevini, vraćaju se češće kao umirovljenici. Investicije u poslovne objekte vrlo su skromne, jer zasad u tome očigledno ne nalaze osobni interes.

Pitanja odseljenih koncentriraju se oko uvjeta za osnivanje proizvodnih pogona koji bi valorizirali endogene razvojne izvore (primjerice pivarstvo zbog čiste i kvalitetne vode i zdravih poljoprivrednih površina). Vjerojatno je da neke inicijative čekaju i povoljnije infrastrukturne uvjete.

Općinska uprava, sa svoje strane, da bi privukla ulagače, smanjila je poreze i maksimalno se trudi pomoći oko svake inicijative.

Gradska uprava kao akter razvitka. U gradskoj upravi ocjenjuju da im fale kvalitetni stručnjaci svih profila: pravnici, ekonomisti, agronomi, građevinski inženjeri, koji bi osmišljavali i ostvarivali razvojne projekte. Međutim, za takvi jaki stručni tim grad nema novca.

Zaposlene u upravi valjalo bi neprestano osposobljavati i bogatiti novim znanjima, osobito iz područja informatike. Međutim, za to nedostaje i vremena i novca.

Prepreke razvitku. Prema mišljenju sugovornika u Gradskoj upravi, da bi se uspješnije obavljala funkcija razvojnog aktera, bilo bi neophodno izmijeniti način financiranja lokalne samouprave. Na razini države valjalo bi obaviti novu preraspodjelu prihoda između državne, županijske i gradske razine.

Pomoć učenicima i studentima i kadrovima. Grad stipendira nekoliko studenata za potrebe uprave. Nastoje osigurati stanove stručnjacima.

Odnos središta i periferije. Dio gradskog prostora koji je dobio status posebne državne skrbi još uvijek je ne-naseljen, jer je nerazminiran. Stoga se prava koja proizlaze iz tog zakona ne ostvaruju.

Županija je Gradu tijekom razdoblja 1995–1996. dala nadoknadu za nerazvrstane ceste što se onda utrošilo za financiranje prostorno-planske dokumentacije.

U istom razdoblju Varaždinsko komunalno poduzeće pomoglo je lokalnom komunalnom poduzeću.

Od hrvatske vlade i ostalih državnih organa nije pristigla posebna pomoć.

Primjedbe na lošu teritorijalnu »raspodjelu« ličkog područja argumentiraju se nedostatkom jačeg pola razvitka, pa se kao prijedlog za razmišljanje predlaže »razbijanje« Ličko-senjske županije i podjela područja između Primorsko-goranske i Zadarske županije.

Od državnih organa očekuje se znatnija materijalna pomoć, osobito nižim kategorijama oštećenih objekata (onima 2. i 3. kategorije). Također, smatraju da je preduvjet ličkog razvitka gradnja tzv. cestovnog ličkog ipsilona, da je bez toga teško moguće revitalizirati taj zapušteni i napušteni kraj. Očekuje se od vlade da preuzme vraćanje kredita Svjetskoj banci koji je grad podigao za gradnju kanalizacije. Osim toga, svako bi ministarstvo trebalo sanirati objekte iz svog resora. Predlažu da se ravnopravnije plasira kapital HBOR-a, jer prema postojećoj raspodjeli čak 90% sredstava ostaje u Zagrebu. I inače se očekuju ozbiljnija i obilnija ulaganja u ličko gospodarstvo, a posebice obnova seoskih gospodarskih objekata.

Od drugih općina i gradova, razvijenijih i naprednijih nego što su to lički, očekuje se suradnja i pomoć, osobito stručna pomoć i ulaganje u gospodarstvo.³⁶

Perušić

Stanovništvo i zaposlenost. Općina Perušić zemljopisno je smještena gotovo u središtu Like. Sa svojih dvadeset, mahom malih seoskih naselja, izrazita je ruralna općina. Status gradskog naselja ima samo Perušić.

Od današnjih 6.300 stanovnika malo je zaposlenih, oko 360. Stotinjak među njima radi u Gospiću, pa je na području općine zaposleno tek oko 260 stanovnika. Poljoprivredom se bavi između 600 i 700 obitelji. Procjenjuje se da ih oko polovice žive samo od poljoprivrede, a da ostali kombiniraju i neke druge izvore prihoda. Na području općine ima oko 1.200 umirovljenika (radničkih, obrtničkih i poljoprivrednih), te oko 750 zaposlenih u inozemstvu.

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Bakovac Kosinjski	472	372	-21,2	44,93
Bukovac Perušićki	190	221	16,3	8,50
Donji Kosinj	1.220	1.025	-16,0	64,75
Gornji Kosinj	562	344	-38,8	15,41
Kaluđerovac	84	52	-38,1	12,35
Klenovac	116	97	-16,4	7,00
Konjsko Brdo	261	287	10,0	12,75
Kosa Janjačka	363	361	-0,6	59,72
Krš	142	90	-36,6	21,00
Kvarte	349	366	4,9	12,28
Lipovo Polje	461	321	-30,4	66,91
Malo Polje	168	136	-19,0	5,00
Mezinovac	88	64	-27,3	3,57
Mlakva	169	114	-32,5	20,80
Perušić	1.218	1.316	8,0	10,43
Prvan Selo	226	202	-10,6	5,00
Rudinka ³⁷				
Studenci	172	144	-16,3	10,25
Sveti Marko (Markovo Selo)	118	136	15,3	2,75
Vukelići ³⁸				
Ukupno	6.379	5.648	-11,5	383,40

TABLICA 9
Kretanje broja stanovnika
općine Perušić 1981–1991.

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

Zaposleni na području općine rade u drvoprerađivačkoj industriji, ciglani, uslužnim djelatnostima.

Među uspješnim poduzetnicima ističu se tri brata povratnika iz Kanade koja su osnovali manju tvornicu – radionicu za izradu krovova od lima.

Razvojne teškoće. Najveći problem u općini jest manjak mladog, radnoaktivnog stanovništva. I inače je starost ukupnog stanovništva (bila) vrlo visoka. Jedna od posljedica rata je da su mladi iz proizvodnje prešli u postrojbe MUP-a, HV-a i ostale državne službe.

Prirodna i kulturna dobra. Prirodna dobra i ambijenti veliko su bogatstvo cijele Like, pa ih ima i u perušićkom kraju. Općini pripada dio istočne velebitske strane – parka prirode, potom lijepa dolina rijeke Like – poz-

nata Kosinjska dolina. Za područje Samograda, sustava koji se sastoji od nekoliko pećina i špilja, traži se status speleološkog parka.

Kraj obiluje šumama, poljoprivrednim zemljištem, osobito pašnjacima i livadama. Velika su nalazišta kvalitetne gline oko sela Kaluđerovca koje je poznato po dugoj tradiciji lončarstva.

Kulturni spomenici. Arheološki spomenici otkrivaju dugu kontinuiranu naseljenost na ovom dijelu Like. Ispod brda Čardak pronađeni su ostaci ilirskog groblja, u selu Kvarta nalaze se ruševine rimskog vodovoda.

U Kosinju je bila utemeljena prva hrvatska tiskara. Crkvena (crkva u Perušiću za turske okupacije bila je pretvorena u džamiju o čemu svjedoči arapski natpis) i fortifikacijska zdanja svjedoče o dugotrajnoj turskoj opasnosti i okupaciji toga kraja (koji je potkraj XVII. stoljeća oslobođen od Turaka).

Općina obilježava svoj dan na blagdan Uzvišenja Sv. Križa (14. rujna). Tog dana zauzeta je prva vojarna u Hrvatskoj, što tom slavlju daje i svehrvatski značaj.

Zaštita okoline. Općinska uprava nastoji sačuvati okolinu od zagađivanja. Zato traže od drvne industrije da plati reguliranje skladištenja piljevine. Boje se da iznimno bogatstvo koje imaju upravo u čistim vodama ne unište neodgovornim odnosom industrije prema prostoru.

Razvojni prioriteti. Kao temelj razvojnih prioriteta nameću se bogati endogeni razvojni resursi. Prije svega, poticati će se stočarstvo, potom proizvodnja krumpira za koju postoje izvrsni uvjeti, ali i proizvodnja drugih poljoprivrednih kultura.

Šume su osnovica drvne industrije, koju planiraju obogatiti proizvodnjom finalnih proizvoda i tako postupno smanjiti udio rezane građe.

Turistički perušićki kraj oslanjat će se na blizinu velebitskog parka prirode i speleološke zanimljivosti. Osnovat će se kamp uz rijeku Liku i poticati turizam u seoskim domaćinstvima.

Sredstva zaključnog računa općine za 1996. ulagala su se uglavnom u popravak stambenih objekata u općinskom vlasništvu.

Inicijative stanovnika. Stanovnici najčešće traže da se riješi problem kanalizacije i da se poprave lokalne ceste koje su teško oštećene u ratnim operacijama. Dovršava se akcija uvođenja telefona u Kosinj.

Povratnici i doseljenici. Iz perušićke općine gotovo i nije bilo ratnih prognanika. Nije bilo ni doseljavanja.

Odseljeni. Mnogo je Perušićana raseljeno po cijelom svijetu, ali su povezani s rodnim krajem, što su potvrdili

osobito u vrijeme Domovinskog rata kad su potrebe obrane i potrebe stanovnika za pomoći svake vrste bile najveće. Organizirali su pomoć mještanima, sudjelovali financijski u svim radovima u općinskim mjestima, investiraju u poslove, grade kuće, neki se vraćaju, pomažu svojim obiteljima i rodbini. Mnogi su došli posjetiti kraj. Mnoge zanima povratak nakon umirovljenja.

Općinska uprava još ništa konkretno nije učinila da im olakša povratak, ali je kooperativna i pruža im informacije.

Općinska uprava kao akter razvitka. Od stručnjaka posebice osjećaju manjak pravnika i ekonomiste. Među nedostatnim stručnim znanjima spominju se informatička znanja, računovodstvena, ekološka, agronomska.

Zapreke razvitku vide u nedostatku novaca, projekata i ljudi.

Odnos središta i periferije. Općina Perušić, prema kriterijima Zakona o područjima posebne državne skrbi nema pravo na taj status, iako je pretrpjela štete u Domovinskom ratu.

Županija, kojoj Perušić pripada, a ni druge županije, gradovi ili općine, nisu perušićkoj općini uputili neku konkretnu pomoć. Najveću potporu dosad dobili su od Hrvatske vojske, koja je uredila dio cesta, i koja im pomaže u organizaciji prigodnih manifestacija.

U razvojnim projektima očekuju bolju i konstruktivniju suradnju s višim razinama vlasti i veći angažman županijskih tijela. Osobito su aktualni problemi infrastrukture (ceste, kanalizacija, telefon) i gospodarstva (projekti jačanja gospodarstva), koje općina sama ne može rješavati. U općini drže da endogene razvojne izvore valja revalorizirati nastojanjima da se *in situ* organizira što finalnija proizvodnja. Tome smjera zanimljiv prijedlog da država financira majstorsku školu za izobrazbu stručnjaka u proizvodnji namještaja, u kojoj bi svoja znanja prenosili talijanski majstori. U školi bi se obučavali stručnjaci za cijelu zemlju.³⁹

Plitvička jezera (sjedište u Korenici)

Stanovništvo i zaposlenost. U promatranom međupopisnom razdoblju većina ruralnih naselja gubila je stanovništvo. Veći porast zabilježen je jedino u današnjem općinskom središtu – Korenici, a zbog pojedinih upravnoteritorijalnih promjena znatno je porastao broj stanovnika u naselju Jezerce. Ratne prilike i dugotrajna okupacija tog dijela Hrvatske prouzročili su velike gubitke u svakom pogle-

du, osobito u demografskom i gospodarskom. Cijelo općinsko područje pripada području posebne državne skrbi.

TABLICA 10
Kretanje broja stanovnika u
naseljima u općini Plitvice
1981–1991.

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Bjelopolje	183	163	-10,9	10,25
Čanak	370	302	-18,4	36,84
Čujića Krčevina	39	28	-28,2	4,00
Donji Babin Potok	279	248	-11,1	39,27
Donji Vaganac	233	184	-21,0	11,42
Drakulić Rijeka	12	10	-16,7	4,62
Gornji Babin Potok	161	143	-11,2	29,20
Gornji Vaganac	352	304	-13,6	4,50
Gradina Korenička	119	112	-5,9	3,75
Homoljac	72	46	-36,1	26,25
Jasikovac	59	45	-23,7	2,50
Jezerce ⁴⁰	182	457	151,1	16,13
Kalebovac	57	58	1,8	1,07
Kapela Korenička	44	24	-45,5	18,97
Kompolje Koreničko	96	112	16,7	1,87
Končarev Kraj	15	12	-20,0	14,07
Korana	59	64	8,5	1,27
Korenica	1.299	1.716	32,1	2,72
Kozjan	66	50	-24,2	20,83
Krbavica	198	152	-23,2	24,73
Ličko Petrovo Selo	325	284	-12,6	18,50
Mihaljevac	147	98	-33,3	8,50
Novo Selo Koreničko	89	78	-12,4	5,75
Oravac	86	71	-17,4	2,87
Plitvica Selo ⁴¹	906	739	-18,4	10,53
Plitvička Jezera				
Plitvički Ljeskovac	102	74	-27,5	47,26
Poljanak	209	160	-23,4	8,39
Ponor Korenički	41	19	-53,7	9,12
Prijeboj	26	28	7,7	8,00
Rastovača	109	115	5,5	14,03
Rešetar	200	190	-5,0	6,98
Rudanovac	44	52	18,2	7,12
Sertić Poljana	52	38	-26,9	4,43

(nastavak)

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Smoljanac	275	256	-6,9	13,11
Šeganovac	77	56	-27,3	18,22
Trnavac	61	37	-39,3	14,24
Tuk Bjelopoljski	94	87	-7,4	7,50
Vranovača	189	160	-15,3	8,25
Vrelo Koreničko	179	165	-7,8	6,75
Vrpile	61	46	-24,6	6,37
Zaklopača	41	23	-43,9	6,50
Željava	175	150	-14,3	25,33
Ukupno	7.383	7.156	-3,1	532,01

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

U općinskoj upravi procjenjuju da danas na području općine živi oko 5.200 stanovnika. Njih čine oko 40–45% Hrvata koji su prognani 1991., ili su doseljenici iz drugih dijelova Hrvatske, potom oko 40% izbjeglica Hrvata iz Bosne, a ostali su Srbi starosjedioci, koji nisu pobjegli pred »Olujom«.

Od ukupnog broja, zaposleno je oko 1.000 stanovnika. Poljoprivredni su posjedi opustošeni, povratnici nemaju sredstava da ih obnavljaju, pa je poljoprivreda zasad nedovoljno iskoristila mogućnost preživljavanja ili obiteljskog gospodarskog usmjerenja. Umirovljenika je oko pet stotina. U općinskom poglavarstvu nemaju točan uvid u broj zaposlenih u inozemstvu, jer su mnogi izbjegli u inozemstvo tijekom rata.

Zaposleni većinom rade u turističkim objektima Nacionalnog parka. Nešto je aktivnih u ostalim uslužnim djelatnostima, osobito trgovini; nađe se poneki obrtnik, radi nekoliko pilana. U državnim službama također je zaposleno nešto lokalnog stanovništva. Županijska ispostava nema dovoljno uposlenih. (Ta ispostava još pripada Zadarskoj županiji.)

Zabilježili smo da je općina dosad čak pet puta (pre)registrirana, što dodatno otežava život stanovnicima i upravnim službama.

Razvojne teškoće. Na području općine tijekom rata zamrle su gospodarske djelatnosti koje su pretežito bile turističko-ugostiteljske ili komplementarne. Osim toga, infrastruktura je u lošem stanju, a ni svo područje nije »pokriveno« njome.

Najakutnije razvojne teškoće vezane su uz problem nesređenih gruntovnih i katastarskih knjiga, što onemogućava stanovništvo da dokazom o vlasništvu zemlje ili kuće konkurira za ponuđene kredite. U općinskom sudu zaposlen je samo jedan sudac i dugotrajno nesređivani i složeni vlasnički problemi rješavaju se presporo, a za kredite »papiri moraju biti čisti«.

Prepreke oživljavanju kraja leže i u iznimnoj prostornoj raspršenosti neophodnih (»razvojnih«) službi. Primjerice, nadležni je trgovački sud u Splitu, zavod ZAP-a u Karlovcu, zdravstveno su vezani uz Zadar, a mirovinski uz Gospić. Sve to otežava život u koreničkom kraju.

Još je jedan problem s kojim se suočavaju općinari u nastojanju da koliko toliko osiguraju kakve takve životne uvjete stanovništvu. Naime, budući je velik dio općinskog teritorija u sklopu NP Plitvice, stambenoj obnovi ispriječuju se zaštitarske službe koje traže strogo poštivanje veoma visokih zahtjeva o životu i djelatnostima na području Nacionalnog parka. Time se čuva, istina, dragocjeni prostor NP, ali i, dakako, usporava normalizacija svakodnevice.

Sa slabim radnim navikama, nekvalificirano, doseljeno stanovništvo manje je obrazovano. Naselili su se u napuštene kuće očekujući da će s vremenom na neki način riješiti pitanje vlasništva. Većina ih se doselila iz područja Kaknja i Vareša. Pitanje je koliko će ih ostati u Koreničkom kraju, jer su uvjeti njihova boravka sve neizvjesniji.

Na području općine nema zasad uspješnijih pojedinačnih ili obiteljskih poduzeća.

Vrijedna prirodna dobra i ambijenti te kulturna baština. Nadaleko najvredniji prirodni i gospodarski resursi jesu Plitvička jezera, odnosno nacionalni park utemeljen upravo da bi zaštitio prelijepu zonu jezera, prirodni fenomen, i njegovu okolicu, te da bi upravljao njegovim ekonomskim iskorištavanjem udovoljavajući pritom stroge principe očuvanja prirodnog nasljeđa. Većina površine NP nalazi se na području općine.

Ostali prirodni resursi na području općine jesu pašnjaci, šume, bogata lovišta, izvori čiste vode.

U općini nema nekih značajnijih objekata kulturne baštine.

Nacionalni park Plitvička jezera, nakon višegodišnjeg prekida zaštitarske, turističke i ugostiteljske djelatnosti zbog rata i okupacije, opet staje na noge i svi očekuju da će se uskoro vratiti na položaj najuspješnijeg i najpropulzivnijeg gospodarskog oslonca cijele Like.

Onečišćenje okoliša. Iako se vodi računa o čistoći okoliša, ipak nekoliko je problema koje valja prioritarno rješavati, to prije što se radi o vrijednom i čistom prosto-

ru, iznimnom ne samo u nacionalnim granicama. Jedan od problema neposredno vezanih uza sam Park jest da unutar njega nije riješena kanalizacija. Kanalizacije nema ni u Korenici, a glavni problemi vezani uz prostor za odlaganje komunalnog otpada imovinsko-pravne su naravi.

Razvojni prioriteti. Mnogobrojni su problemi pritisli ovu novu općinu s velikim razvojnim mogućnostima. Prvi zadatak općinska uprava vidi u stvaranju minimalnih životnih uvjeta za povratničko stanovništvo. Naročito su teške prilike u selima udaljenima od glavne ceste, nemaju ni asfaltirane puteve, ni vodu, ni telefon, ni kvalitetnu struju. Zamjera se projektu obnove što nije predvidio razminiranje područja prije početka obnove kuća. Tako, sada se kuće obnavljaju u selima okruženim minama i pitanje je tko će se tamo htjeti doseliti. Stajalište našeg sugovornika jest da su ljudima trebali dati kredite za kuće pa da ih oni grade gdje hoće. Sama općina (ni druge) nema sredstava za kreditiranje.

Općina dosad nije imala ni proračuna jer se neprestance »teritorijalno preustrojavala«.

Zapreke bržem razvitku. Najveću prepreku čine imovinsko-pravni problemi koji su složeni i sporo se rješavaju. Dodatne probleme predstavlja državna dezorganiziranost: da bi netko nešto poduzeo i riješio, mora obilaziti mnoge gradove.

Povratak prognanika i doseljenici. Problemi s kojima se sreću doseljenici proistječu iz neizvjesnosti vlasništva. Ta neizvjesnost traje već dulje vrijeme, od njihova dolaska neposredno nakon »Oluje«. Oni su se uglavnom uselili u neporušene srpske kuće, pa se Srbi ne mogu vratiti. Ostale srpske kuće, osim onih koje nisu napuštene, uglavnom su razrušene, kao i hrvatske. Veliko je nezadovoljstvo sporošću obnove. Obećane povećane plaće u nekim državnim službama se ne isplaćuju što stvara dodatno nezadovoljstvo među doseljenima. Srbi koji su ostali donekle su zadovoljni jer su uspjeli spasiti imovinu. Vrlo su solidarni sa Srbima povratnicima. Među njima prevladavaju stari ljudi.

Odseljeni. Puno je Hrvata otišlo u inozemstvo. U vrijeme rata organizirali su pomoć mještanima, ali malo ih gradi kuće u rodnom kraju. Mnoge kuće koje su prije rata sagradili srušene su, pa kad bi neki umirovljenici i htjeli preseliti ondje, ne mogu. U sadašnjoj fazi obnove, što je i razumljivo, ne predviđa se pomoć u obnavljanju pred rat nenastanjenih kuća.

Odseljeni imaju poslovnih ideja i želja da ih ostvare na području općine, raspituju se, ali još je previše problema i prepreka što ih sprečava u naumu.

Sama općinska uprava nema velikih mogućnosti da djeluje privlačujuće, jer prema Zakonu o područjima posebne državne skrbi sve su povlastice već dane. Zakon se služi i dijelom općinskog prihoda. Općina planira osloboditi plaćanja dijela doprinosa za komunalije neke kategorije stanovništva. U ostvarivanju prava iz spomenutog Zakona, općinari nailaze na neorganiziranost, pa nema ni »privilegija«.

Općinska uprava kao akter razvitka. Lokalni razvitak ne može se ni planirati ni ostvarivati bez stručnjaka. Općinskoj upravi ovoga časa nedostaju pravnici i ekonomisti. Međutim, uprava prema Zakonu, ne smije sama za pošljavati nove ljude.

U općini je malo ljudi, a puno posla. Procjenjuju da su im nužna znanja iz svih područja i da bi bilo najbolje organizirati seminare na kojima bi se dodatno obrazovali zaposleni. Na seminarima bi valjalo ljude obučiti kako rješavati konkretne probleme, kako postupati s ljudima.

Da bi općina bila učinkovitija u svojim razvojnim pothvatima i zadacima trebalo bi joj osigurati veća financijska sredstva, veći broj stručnjaka iz pojedinih područja, olakšati dostup kreditima koje bi onda ona dalje distribuirala, jer ima dobar uvid u prilike na terenu.

Osim općinskog poglavarstva, pojedinačna pomoć pristiže od nekih humanitarnih organizacija (često se niti ne jave u općinu).

Odnos središta i periferije. U općinskoj upravi smatraju da je najvažnije održati politički i socijalni mir, spriječiti da ne dođe do sukoba, jer za mnoge ostale svakodnevnne poboljšice i, posebice razvojne poteze, općinska uprava nema pretpostavki.

Općina je nova, pa je teško govoriti o odnosu s bivšom i sadašnjom županijom. I jedna i druga pomagale su koliko su mogle. Vlada i ostali državni organi plaćaju tek toliko da općina preživi.

U bliskoj budućnosti očekuju da im županija pomogne otkloniti komunalne probleme, da se ubrza dogovorena dislokacija nekih udaljenih zaselaka prema središtu. Od državnih organa očekuju dobru suradnju i veće razumijevanje lokalnih problema. Očekuju snažniju potporu životu u općini.

Zanima ih da se upoznaju s iskustvima u rješavanju pojedinih problema koje imaju druge razvijenije općine i gradovi. Osobito su zainteresirani za iskustva susjednih općina.⁴²

Udbina

Maja Štambuk
Lika – studija slučaja

Stanovništvo i zaposlenost. U vrijeme boravka na terenu udbinsko područje brojilo je oko 1.200 stanovnika i imalo mnoštvo problema. Zaposlenih je bilo oko 120, a stotinjak obitelji živjelo je od poljoprivrednog prihoda s obiteljskog gospodarstva. Bilo je i desetak zaposlenih u inozemstvu. Prihode od mirovine imale su 93 osobe.

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Breštane	92	46	-50,0	16,79
Bunić	527	399	-24,3	64,70
Čojluk ⁴³	-	(40)	-	5,60
Debelo Brdo	247	206	-16,6	19,86
Donji Mekinjar	312	274	-12,2	33,75
Frkašić	135	111	-17,8	35,25
Grabušić	147	126	-14,3	13,63
Jagodnje	56	48	-14,3	10,25
Jošan	289	227	-21,5	94,22
Klašnjica	21	18	-14,3	5,25
Komić ⁴⁴	292	198	-32,2	34,70
Krbava	183	134	-26,8	10,41
Kurjak ⁴⁵	414	321	-22,5	16,94
Mutilić	-	(84)	-	13,10
Ondić	167	135	-19,2	34,79
Pećane	124	118	-4,8	54,16
Podlapača	252	205	-18,7	24,00
Poljice	-	(45)	-	17,35
Rebić	-	(63)	-	10,64
Srednja Gora	156	115	-26,3	30,22
Svračkovo Selo	227	182	-19,8	24,67
Šalamunić	167	121	-27,5	14,85
Tolić	104	68	-34,6	6,80
Udbina	853	1.162	36,2	18,30
Vedašić	62	40	-35,5	7,62
Visuč	491	374	-23,8	69,74
Ukupno	5.318	4.628	- 13,0	687,59

TABLICA 11

Kretanje broja stanovnika općine Udbina 1981–1991.

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

Podaci pokazuju da je većina stanovnika živjela od obiteljske poljoprivrede. Zaposlenih je najviše u ugostiteljstvu i šumarsko-drвноj djelatnosti (Hrvatske šume i pilane).

Zbog dobrog prometnog položaja na glavnoj cesti za Dalmaciju, na raskrižju ličkih pravaca te na (ne još osobito prometnom) odvojkju prema BiH, općinsko područje vrlo je pogodno za uspješnu »tranzitnu« ugostiteljsku djelatnost. Već nekoliko poduzetnika u tom poslu dobro napreduje.

Prostrano i gotovo neobrađeno Krbavsko polje pruža velike mogućnosti za poljoprivrednu proizvodnju. Zasad, uspješno je organizirana proizvodnja sjemenskog krumpira. Pokreće se i proizvodnja nekih drugih prehrambenih proizvoda (sokovi, prerada kave).

Skupina povratnika iz Kanade otkupila je pogone pilane, investirala velika sredstva i upravo započinju proizvodnju.

Razvojne teškoće. Migracije uvjetovane ratom bile su na udbinskom području, ne prvi put sada, uzrokom velikih razvojnih zastoja i problema.⁴⁶ To se u prvom redu odnosi na veliki manjak stanovnika i osobito stručne radne snage. U odnosu na stanje prije rata, razlike su velike.

Veliko je zanimanje za doseljavanje, ali neriješeni vlasnički problemi i pravno nestabilni status do sada naseljenih, bitno utječu na smanjenje interesa.

Neriješeni su još uvijek titulari vlasništva za pojedine gospodarske objekte, što onemogućava njihovo uključivanje u ionako siromašni gospodarski život općine.

Dodatna temeljna razvojna prepreka jest nerazvijena infrastruktura. Prednost je dobra prometna povezanost.

Prirodna i kulturna dobra kao razvojni resursi. Za udbinsko područje tvrdi se da ima najnezagađeniji zrak, vodu i zemlju. Krbavsko polje stoga je idealno za proizvodnju zdravih namirnica, za razvitak poljoprivrede i stočarstva.

Od kulturnih spomenika malo ih je očuvanih. Nekoliko je starih gradova (Karlovića dvori, Kurjak, Bunić), nekoliko crkava te pretpovijesnih nalazišta.

Postojeći prirodni razvojni resursi ne koriste se dovoljno, jer nema ni sredstava ni stručnjaka. Ipak, na njih su oslonjeni, barem u ovoj fazi razvitka, temeljni gospodarski pravci. Od njih se očekuje da dadu dobre rezultate, a u budućnosti da osiguraju uvjete za razvitak sofisticiranih razvojnih programa.

Zagađenje okolice. Komunalni otpad ne sanira se prikladno i opasnost je za okolinu sada i ubuduće.

Društveni život. Poglavarstvo je otvorilo knjižnicu i čitaonicu, obnavlja se škola, planira okupljalište mladih. Doseljenici su doveli mnogo djece. Njih okuplja župnik u izvanškolskom vremenu.

Razvojni prioriteti. U prvom redu to je otvaranje radnih mjesta i privlačenje radnosposobnih i stručnih ljudi. Potom, izgradnja moderne komunalne infrastrukture. Važna razvojna pretpostavka jest odrediti titulara vlasništva nad gospodarskim subjektima.

Završni račun za 1996. Do ljeta je općinu vodio vladin povjerenik, pa nije postojala obveza izrade završnog računa. Najveći prihod općina dobiva od države, dio pritječe od šumske rente, a nešto se ostvari od poreza na promet, najma i sl.

Samoinicijativnost stanovništva. Stanovnici su dobrovoljno sudjelovali u čišćenju i uređenju mjesta.

Doseljenici i povratnici. Doseljenici su najčešće Hrvati iz Banje Luke i okolice. Vraća se i poneki domaći Srbin. Ima i Hrvata koji su pod prisilom morali napustiti Udbinu 1942., a koji danas traže natrag svoje kuće. Među njima ima i onih koji se žele trajno nastaniti.

Odseljeni. Specifična je situacija s Udbinjanima-Hrvatima i Udbinjanima-Srbima. Već je ukratko opisana. Njihov prinos razvoju kraja stoga je obilježen odnosom prema prostoru, a ne prema socijalnoj zajednici. Jedni se vraćaju nakon pedeset godina, drugi nakon dvije-tri. Najvažnije im je riješiti pitanje vlasništva nad kućom i imanjem. Svaki njihov dalji angažman i budućnost vezana uz Udbinu ovisi o tome.

Općinsko poglavarstvo nastoji povratnicima osigurati državni stambeni prostor.

Općinska uprava kao akter razvitka. S obzirom na razvojne prioritete i razvojne poteškoće, te potrebu za učinkovitijim općinskim poglavarstvom, neophodno bi bilo upravu popuniti sa nekoliko profila stručnjaka. Nedostaju ekonomist, agronom i pravnik, a postojećim zaposlenicima dobro bi došla mnoga znanja s područja psihologije, sociologije i sl. kako bi se lakše nosili s problemima »novoga« i »starog« stanovništva, njihove prilagodbe na nove uvjete života, kako bi lakše i uspješnije komponirali novu lokalnu zajednicu, gradili nuždan osjećaj pripadnosti i zavičajnosti.

Općini nedostaju i sredstva da ostvare svoje projekte, a nedostaje im i više zakonskog prostora za djelovanje. Zalažu se da lokalna samouprava dobije više samoupravnih prava.

Planiraju ulagati u obrazovanje mladih, jer u tome vide budućnost Udbine. Mnogo je djece stiglo s doselje-

ničkim obiteljima i sada u školi ima 80–90 učenika. Za ličke depopulacijske prilike toliko djece pravo je potencijalno bogatstvo. U Udbini su toga itekako svjesni.

Odnos središta i periferije. Udbina ulazi u drugu skupinu općina prema Zakonu o posebnoj državnoj skrbi. Smanjene su stope poreznih obveznika, povećane plaće državnim službenicima. Međutim, nedostaju sredstva za veće projekte. Županija je pomagala stručno i financijski. Hrvatska vlada djelomice je sufinancirala vodovod i ceste. Ministarstvo socijalne skrbi financira gradnju doma umirovljenika.

I nadalje općinska uprava očekuje pravno-kadrovsku pomoć od Županije, a od državnih organa da pravno i zakonski riješe problem vlasništva u općini.

Što se tiče suradnje drugih razvijenijih općina, Udbinjani očekuju da s njima pronađu zajedničke tržišne interese.⁴⁷

Vrhovine

Stanovništvo i zaposlenost. Vrhovine su novoosnovana lička općina, koja je do prošlogodišnjih izbora (1997) imala državnog povjerenika umjesto načelnika. Obuhvaća seoska naselja Gornje Vrhovine, Rudopolje, Turjanski, Vrhovine i Zalužnicu.

TABLICA 12
Kretanje broja stanovnika po
naseljima u općini Vrhovine,
1981–1991

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Gornje Vrhovine	608	544	-10,5	32,15
Rudopolje	311	249	-19,9	30,09
Turjanski	342	269	-21,3	46,45
Vrhovine	951	873	-8,2	29,95
Zalužnica	571	518	-9,3	16,85
Ukupno	2.783	2.453	- 11,9	155,49

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

Općina ima danas mali broj stanovnika, jer je pretežito srpsko stanovništvo otišlo tijekom Domovinskog rata i »Oluje«. Po prestanku rata vratio se dio autohtonog srpskog stanovništva, a ima nešto doseljenika iz Rijeke i Bosne. Nema točnih podataka, a zbog dinamične situacije povratka i doseljavanja, nije ni moguće voditi ažurniji pregled. Općinsko čelništvo pretpostavlja da je u vrijeme obilaska terena (rujan 1997) na području općine živjelo oko 1.000 stanovnika.

Sela su mala i raštrkana, ceste su slabe, naselja nisu povezana telefonom, vodovod je star. Samo uži dio općinskog središta ima donekle prikladnu kanalizaciju.

Prema uvidima općinske uprave, zaposleno je stotinjak stanovnika. Oko 85 obitelji bavi se poljoprivredom, 160 do 170 jesu umirovljenici, a o zaposlenima u inozemstvu nemaju pouzdanih podataka.

Zaposleni rade u drvnoj industriji (primaju male ali redovite plaće), potom u Hrvatskim šumama – šumariji u Vrhovinama, na Hrvatskim željeznicama. Nešto ih je u ugostiteljstvu, a nešto u državnim službama. Primjerice, pet ih je zaposleno u općinskoj upravi.

Među uspješnijim poslovnim primjerima izdvaja se jedna doseljenička stočarska poduzetnička obitelj koja uzgaja 800 ovaca i 25 krava. Još je u općini nekoliko sitnih stočara. Mlijeko se redovito otkupljuje i redovito plaća.

Prirodna i kulturna dobra i ambijenti. Vrhovine graniče sa NP Plitvice, općina je bogata šumama, pašnjacima, divljači. U općini djeluje lovačko društvo.

Na području općine nalazi se talijansko groblje iz Prvoga svjetskog rata.

Malo je od spomenutog uklopljeno u neki razvojni program.

Onečišćenje okoliša. U općini je privremeno odlagalište smeća najveći ekološki problem. Radi se na njegovoj sanaciji.

Razvojni prioriteti. Slaba razvijenosti područja današnje općine Vrhovine i njezina izrazito slaba naseljenost ne ostavljaju prostora zahtjevnijim razvojnim projektima. U općini smatraju da je stoga prioritetno usmjeriti pažnju na razvitak stočarstva i poljoprivrede.

Prepreke razvitku. Upravo pred realnim razvojnim prioritetima stoje (nepotrebne?) organizacijske i vlasničke prepreke. Naime, Poljoprivredna zadruga Vrhovine davno je rasformirana, odnosno, sa PZ Otočac ušla je u sastav PZ Gacka kojoj je sjedište u Otočcu i koja je pak sada u stečaju. Zato se rasprodaje vlasništvo bivše vrhovinske zadruge koje je poveliko za tako malu seosku općinu (upravna zgrada, dva skladišta, neveliko poljoprivredno zemljište). Općinsko poglavarstvo nastoji sačuvati tu imovinu i obnoviti zadrugu, ali, sudeći po njihovim izjavama, ne mogu učiniti ništa.

Kulturni i društveni događaji. Sjećanje na davnu hrvatsku pobjedu nad Turcima (1663) još je živo i taj povijesni datum (16. listopada) danas se obilježava kao dan općine.⁴⁸

Katolici u selu nemaju crkve. Za njih se organizira bogoslužje u osnovnoj školi.

Povratnici i doseljenici. Doseljavanje Hrvata iz Bosne i ostalih krajeva zaustavljeno je jer su se počeli vraćati Srbi koji su pred »Olujom« pobjegli uglavnom u hrvatsko Podunavlje i Srbiju. Najprije se vraćaju stariji i njih je najviše, a nakon njih počeli su se vraćati i nešto mlađi, kojih je malo.

Doseljeni Hrvati uglavnom su neobrazovani i siromašni, potrebiti socijalne pomoći (koja je mala). Neki su zaposleni u Drvnoj industriji, neki u Hrvatskim željeznicama, a neki se bave stočarstvom.

Odseljeni. Odseljeni se nisu istakli ni u kojem obliku pomoći zavičajju.

Općinska uprava kao akter razvitka. Općinska uprava nije još imala prilike iskazati se u bilo kojem pogledu jer se radi o novoosnovanoj općini. Ipak je, s obzirom na uistino teško stanje u svakom pogledu, začuđujuć njihov stav da im ne treba stručnih ljudi jer stručnu pomoć dobivaju od gradskih službi Otočca. Sebe smatraju nemoćnima, vjerojatno u odnosu na broj i težinu problema kojima se susreće općina.

Glavni problem vide u nedostatku novca. Drže da bi povrat zadružne imovine u vlasništvo općine i osnutak zadruge olakšalo organiziranje seljaka a tada bi im se moglo više pomoći.

U općini je jedna četverogodišnja škola, a više razrede i srednje škole djeca pohađaju u Otočcu. Općina nema novca za pomoć učenicima, nema ni toliko da im nadoknadi troškove putovanja.

Financijsku pomoć u protekloj su godini primili od vodoprivrede a stručnu pomoć od gradskih službi Otočca.

Odnos središta i periferije. Općina pripada drugoj skupini područja od posebne državne skrbi, što znači da su manja izdvajanja iz dohotka i da su u državnim službama plaće veće. U ostvarivanju tih prava nije bilo problema.

Županija je vrlo slabo pomagala općinu. Nisu to radile ni ostale ličke ni hrvatske općine. Hrvatska vlada i ostali državni organi nisu također ništa pomogli. Pomoć je stigla iz Italije: dobili su automobil za potrebe općine.

Javni je prijevoz loš. Funkcionira samo školski autobus. Ambulanta je udaljena 15 km (Otočac).

U bliskoj budućnosti očekuju bolju suradnju sa Županijom, više sredstava novim općinama, češće sastanke osobito s načelnicima novih općina zbog razmjene iskustva.

Od razvijenijih općina i gradova rado bi dobili pomoć pri osnutku komunalnog poduzeća i naročito kamion za odvoz smeća.⁴⁹

Kao što smo naglasili u uvodnom dijelu studije, razvojni ili revitalizirajući čimbenici mogu se podijeliti na strukturalne i dinamičke.

Strukturalne determinante oživljavanja periferija locirane su u demografskom, socijalnom i gospodarskom stanju konkretnih područja koja imaju status periferija.

Dinamičke determinante »kriju se« a. u intenzitetu i tipu interesa države, županije, većih urbanih središta i lokalnog stanovništva periferija; b. u stanju lokalnih aktera (socijalnih energija), lokalnih resursa (razvojnih dobara) i razvojnih ideja te, posebno, u stanju lokalne socijalne integracije svih sastavnica moguće socijalne akcije oživljavanja.

Što smo zatekli u Lici i u kakvu stanju?

Najprije nekoliko sažetih riječi o stanju strukturalnih determinanti revitalizacije.

1. Što se tiče stanovništva, njegova broja, kretanja i kvalitete, Lika je u vrlo nezavidnom položaju. Stanovništva je sve manje, ne samo po broju nego se njegova osnovna vitalna obilježja pogoršavaju, prije svega raste udio starog stanovništva. Doseљeno stanovništvo, kojega je osobito bilo u krajevima što su ih pred »Olujom« napustili Srbi, mahom je nekvalificirano i neobrazovano, lošega socijalnog i ekonomskog statusa. Neizvjesnost njihova položaja pojačava opću lošu sliku. Da bi oni postali kvalitetnija razvojna snaga, valjalo bi znati kakav je njihov konačni položaj i što prije ih uključiti u rad te ih tako ekonomski i društveno osamostaliti. Ovako, oni su pretežno korisnici karitativnih i humanitarnih pomoći i neintegrirani u novu sredinu. Uglavnom su nezadovoljni svojim položajem i okolina je uglavnom nezadovoljna njima. Takvo stanje nije motivirajuće ni za koga. Velika prednost doseљjenih jest da su oni mlađi ljudi i da su sa sobom doveli velik broj djece. S obzirom na dugotraјni manjak rođenih u Lici to je iznimno važna činjenica koju valja razvojno iskoristiti.

2. Socijalne determinante. U mnoštvu međusobno isprepletenih općinskih razvojnih problema često se previđa važnost koju organizirana i povezana socijalna zajednica ima za prosperitet naselja. Stanovnici manjih naselja, osobito sela, razvijaju različite oblike odnosa, koji se u pravilu posreduju obiteljskom zajednicom. Nažalost, obiteljska zajednica u tom je prostoru ili razorena ili neintegrirana. Razlozi su svakovrsni, neki su vremenski bliži, a neki udaljeniji. Već dugo je cijela Lika područje iz kojeg emigriraju mladi, sposobniji, poduzetniji. Ratne i političke prilike posljednjeg desetljeća ubrzale su njeno demografsko, društve-

no i gospodarsko zaostajanje. Selo je malobrojna društvena zajednica i dugotrajno nepovoljno razdoblje ne može preživjeti bez sustavne pomoći sa strane. Tu ne pomažu ni poznate seoske, osobito seljačke osobine kao što su izdržljivost i solidarnost.

3. Gospodarske determinante. Postojeći industrijski objekti većinom su devastirani i napušteni. Inicijative da se obnovi industrijski život moraju se temeljiti na drukčijem konceptu, inače nemaju osobitih izgleda na dobro poslovanje. Potreba da se država uključi (bez obzira na teritorijalnu razinu vlasti) u revitalizaciju Like pruža priliku da se postave strogi zahtjevi oko poštivanja principa očuvanja svih sastavnica prirodne i socijalne okoline. Pravo je i obveza države da u tom pogledu ne popušta pritiscima koji se rukovode isključivo osobnim interesima investitora, osobito onih koji pod poticajnim uvjetima posluju na tome i ostalim područjima o kojima se posebno skrbi. (Drugom prilikom valjalo bi razmisliti o tome da bi se tako morali ponašati prema cijelom ruralno-periferijskom prostoru Hrvatske.) Stanje ostalih djelatnosti u Lici, osobito poljoprivrede, turizma i uslužnih djelatnosti daleko je od objektivnih mogućnosti.

4. Kulturalne determinante. Selo posjeduje moć kojom stvara osjećaj pripadnosti podrijetlu i mjestu. Vidljiva je po vezanosti ljudi koji stanuju u gradu s rodnim selom, a koja se različito pokazuje. Selo stvara, dugo pamti, i održava tradiciju, kreira sklop zavičajnih simbola, što ih čine različite funkcije, predodžbe, odnosi, dijalekt, kuća, nošnja, način rada, međurodbinski odnosi, običaji, svetkovine, oblici druženja i dr. Važnost svih sastavnica koje tvore lički socijalno-kulturni identitet i integrirajuće djeluju na domaće stanovnike kao i na veze iseljenika s rodnim krajem, čini nam se, prepoznajemo u nastojanjima gotovo svakog općinskog mjesta u Lici da organizira neke manifestacije ili da oživi neke tradicionalne običaje.

Istražujući *dinamičke razvojne determinante* na lokalnoj razini (općinskoj), koje samo u heurističke svrhe odvajamo od onih strukturalnih, ne bi li bila jasnija situacija, moguće je nakon terenskog uvida zaključiti sljedeće:

1. Što se tiče državnog interesa i njegove operacionalizacije, kad je u pitanju Lika, prije svega treba naglasiti da je veći dio te nerazvijene regije proglašen područjem od posebne državne skrbi, i to joj je trebalo osigurati povoljniji početak revitalizacijskih procesa. Međutim, nitko od općinskih i gradskih čelnika s kojima smo razgovarali, nisu bili zadovoljni učincima takva poticaja i pomoći. Ponegdje i u ponekim državnim službama nisu ni isplaćivali povećane plaće zaposlenima, a oslobođenja od raznih da-

vanja i poreza u nerazvijenom ličkome kraju tiču se vrlo ograničenog broja stanovnika. Spomenuti zakon općine i gradove, dapače, lišava jednog dijela ionako siromašnog izvora prihoda za proračun, itd. Gotovo svi smatraju da su njihove inače male razvojne ingerencije tim zakonom još smanjene.

Na županijskoj razini ovlasti su veće, ali je malo vlastitih sredstava da se dâ jači zamah razvojnim impulsima i potaknu trajniji razvojni procesi.

Iskazani interesi dvaju ličkih gradova, prema našem uvidu, donekle su nekomplementarni. S jedne strane, Gospić koji jest vodeće urbano središte ovoga područja, uigrava se u tu ulogu i čini značajne pripremne radnje za kvalitetan razvitak samoga grada i županije. Mnogo se energije i novaca još troši na sanaciju ratnih šteta, ali se istovremeno sustavno radi na strategiji budućeg razvitka.

Grad Otočac, koji je niže razine centraliteta, ne vidi jasno svoju ulogu i mjesto u županiji. Stoga postoji ideja da se, zbog nekoliko razloga, grad pripoji Riječko-primorskoj županiji. Naše je stajalište da je Otočac neophodna razvojna spona u ionako slaboj urbanoj mreži prostrane i rijetko naseljene Ličko-senjske županije i da bi čak valjalo tu mrežu ojačati, poduprijeti jednim južnijim (barem polu) urbanim centrom (Udbinom ili Gračacem, koji formalno pripada Zadarskoj županiji). Jačanjem tih dvaju gradića-podcentara stabilizirala bi se okolna mreža ruralnih naselja, olakšala svakodnevica njihova stanovništva, što bi pridonijelo nužnim pretpostavkama ujednačenijeg prostornog razmještaja napretka, neophodnom razvojnom zahtjevu (cilju) kad je Lika u pitanju.

2. Stanje lokalnih aktera (socijalnih energija). Općina (odnosno grad) kao najbolji poznavatelj prilika i potreba stanovnika, oslonac je razvitka i mjesto na kojem se mogu najlakše i najlegitimnije artikulirati lokalne revandikacije i usmjeravati i emitirati razvojni poticaji; to je razina na kojoj je jedino moguće stvarno uključiti lokalno stanovništvo u sve projekte vezane uz napredak lokalne zajednice, što je, prema rezultatima analiza mnogih razvojnih projekata, jedan od temeljnih pretpostavki njihova uspješna ostvarenja.

Prema istraživačkom uvidu, lokalna zajednica vrlo je slaba i zato nedovoljno uključena i nedovoljno iskorištena. (Je li uopće predviđena kao akter razvitka?) Slabo je ekipirana stručnjacima, uglavnom im nedostaju pravnik i ekonomist, zaposlenog osoblja je malo (pa utoliko ne utječe na porast zaposlenosti u tim malim sredinama), a za zaposlenike nisu predviđeni programi trajnog obrazovanja i usavršavanja u nužnim znanjima. Premale su i ingerencije općinske uprave, pa zato i ne mogu imati službe koje bi

domaćim ljudima osigurale lakše obavljanje nekih neopodnih poslova (katastar, gruntovnica, sud u većim općinama i sl.). Zbog tih poslova gube se dani i dani. Kad je u pitanju Lika, posebno valja naglasiti da je njezino stanovništvo starije dobi te da je njima još teže obaviti neke poslove. Iz pregleda problema lako je zaključiti da su svi, od općinskih čelnika, preko zaposlenika u općini, eventualnih lokalnih poduzetnika do »običnih« stanovnika nezadovoljni tom razinom uprave i samouprave. Nesporno je i važno da »prvi« čovjek općine bude sposoban, poduzetan, okretan, otvoren lokalnim i vanjskim inicijativama, dobar animator domaćeg stanovništva i sl. To često nije slučaj jer malo je odgovornih ljudi koji se žele prihvatiti nezahvalnog posla, a i ono malo raspoloživih »kadrova« plaćaju danak stranačkim razračunavanjima i nadmudrivanjima.

3. Stanje lokalnih resursa (razvojnih dobara). Ličke razvojne mogućnosti pripadaju onom tipu resursa oko kojih se valja sustavno potruditi u stručnome i financijskom smislu. Lika ima dobar prometni položaj koji bi u strateškoj viziji razvitka Hrvatske morao biti osobito valoriziran brzim cestama i kvalitetnim željezničkim prugama. Prirodni su resursi golemi i jedva iskorišteni. U prvom redu odnosi se to na nepregledne mogućnosti livadskog i pašnjačkog uzgoja stoke i obradive površine podesne za specifične poljoprivredne kulture, pa i na sve ostale (nepoljoprivredne) djelatnosti koje traže velike prostore (sportsko-rekreacijski sadržaji), potom na velike i dobro sačuvane šume, na bogate izvore zdrave i kvalitetne vode te na već odavno prepoznate prirodne ljepote. K tome, u ovom kratkom pregledu spomenimo i (relativno slabo očuvanu) kulturnu baštinu, osobito bogatstvo narodnog naslijeđa, te poseban značaj Like u kolektivnom povijesnom sjećanju svih stanovnika, ne samo Ličana. Na podlozi spomenutih resursa mogu se razvijati različite vrste turizma, prije svega seoski turizam i turizam na seljačkim gospodarstvima.

4. Stanje razvojnih ideja. Sve razvojne ideje kreću se, manje-više, oko kvalitetnije i profitabilnije eksploatacije lokalnih prirodnih i ostalih resursa s osloncem na domaću radnu snagu, koju, svi se slažu, treba planirano stvarati i obnavljati iz vlastitih prilično »tankih« demografskih resursa. Ulaganje u školovanje djece stoga se nameće kao jedini put ka trajnijem napretku Like.

5. Socijalna integracija spomenutih sastavnica na lokalnoj razini pretpostavka je revitalizacije kraja. O minimalnoj usklađenosti tih sastavnica ovisi hoće li stanovnici malih perifernih društava živjeti prosperitetno, zdravo i komforno, a u konačnici, hoće li se uopće održati život u ruralnim prostorima. Proces koji vode oživljavanju seo-

skih područja znaju biti kontradiktorni. Vidjeli smo na primjeru Like kako izgleda kad se dogodi malo »dobrog« i mnogo »lošeg«. Složenost društvenih, demografskih i gospodarskih procesa je upravo u kombinaciji poželjnih i nepoželjnih efekata. U tom smjeru valja realno procijeniti pojedinačne razvojne determinante, pronaći prikladne načine da se slabe sastavnice ojačaju i da se u projektima sustavno izbjegavaju sve aktivnosti koje izazivaju nepoželjne posljedice.

BILJEŠKE

- ¹ Analizirajući prostor unutar modela konkurentnosti, J.-F. Thisse postavlja tezu da je »prostor generator nesavršenosti u mehanizmima konkurencije«. (Vidjeti autorov tekst *Espace et concurrence. Une cohabitation difficile?* u: Derycke, P.-H. (ur.): *Espace et dynamiques territoriales*. Pariz, Economica, 1992, str. 114)
- ² Cifrić, I.: Pluralni ekološki etos. *Sociologija sela*, br. 3–4/1996, str. 141–142.
- ³ Dobar primjer pozitivnog odnosa vlasti prema ruralnom području, uobičajen već dvadesetak godina u zemljama Zapadne Europe, vidjeti u vrlo sažetim tekstovima bavarskih autora objavljenim u *Sociologiji sela*, br. 3–4/1996: Schuh, A.: Odgovornost politike za poljoprivredu i za ruralni prostor, str. 181–184, i Magel, H.: Budućnost sela je u obnovi i zemljišnoj reorganizaciji, str. 185–187.
- ⁴ O regiji u hrvatskom kontekstu vidjeti Rogić, I.: Hrvatska i njezine regije. *Društvena istraživanja*, br. 1/1992, str. 25–35.
- ⁵ O problemima regionalizacije Hrvatske vidjeti primjerice tematski broj časopisa *Društvena istraživanja*, br. 1/1992., osobito članke M. Ježića: Nešto kulturoloških razmišljanja o regionalizmu u Hrvatskoj i Europi, str. 13–24; I. Rogića: Hrvatska i njezine regije, str. 25–35; A. Marinovića Uzelnca: Regionalizacija iz vidokruga prostornog planiranja, str. 69–85; I. Šimunovića: Regionalni koncept razvitka Hrvatske: Kritički osvrt i mišljenja, str. 37–54.
- ⁶ Analizirajući odnos između regionalne razvijenosti, odnosno nerazvijenosti, i prometne infrastrukture, J. Padjen zaključuje da je u prostorno slabo dostupnim regijama razvitak prometa nužna ali nedovoljna pretpostavka ukupnog razvitka. Jer razvitak je ipak rezultat međudjelovanja većeg broja faktora. Da bi dobra prometna povezanost bila istaknuti razvojni čimbenik, nužno je prethodno »ispuniti najmanje dva uvjeta: promatrana regija mora imati odgovarajuće razvojne mogućnosti, i razvoj prometne infrastrukture, pa i svakog važnijeg infrastrukturnog projekta, mora činiti dio ukupne razvojne politike«. (Padjen, J.: *Prometna politika*. Zagreb, Informator i Ekonomski institut, 1996, str. 183.
- ⁷ U reljefno-klimatskom smislu ona je kontinentalno-gorska regija.
- ⁸ Jedna analiza temeljena na multivarijantnoj klasifikaciji (»velikih«) općina, rađena kako bi se uporabom dostupnih statističkih indikatora, sociogospodarskih i demografskih pokazatelja identificiralo nekoliko sintetičkih faktora i uz njihovu pomoć uočila relativno homogena područja Hrvatske, pokazala je da se u Lici mogu razlikovati dvije mikroregije: istočna i zapadna Lika. Istočna obuhvaća općine Korenicu, Donji Lapac i Gračac, a zapadna Gospić i Otočac. Analiza je po-

kazala da je ekonomski nešto razvijenije istočno područje Like, da je zapadno manje urbanizirano i da je ondje negativna bilanca u izgradnji stambenih jedinica. U jednom i drugom dijelu visoko je zastupljeno ekstenzivno stočarstvo, više u istočnom. U istočnoj Lici blago raste broj stanovnika u općinskim središtima, a u zapadnoj stagnira. (Rimac, I., Rihtar, S. i Oliveira Roca, M.: Multivarijantna klasifikacija općina Hrvatske kao moguća metoda regionalizacije Republike. *Društvena istraživanja*, br. 1/1992, str. 97)

⁹ Udbina je postala političko središte turske vlasti (nakon turskog osvajanja 1527). Sjeverno je to bio Perušić (na nižoj razini ingerencija). Od 1712. Lika je organizirana kao dio Vojne krajine, dakle s vojnom, a ne civilnom upravom. Kad je konačno 1881. Hrvatska uspjela prijediniti prostor Vojne krajine svome građanskom dijelu, u novoj županijskoj strukturi pojavljuje se Županija Lika - Krbava sa sjedištem u Gospiću, koja obuhvaća kotareve: Gospić, Gračac, Korenica, Otočac, Perušić, Senj i Udbina i gradove Karlobag i Senj. Prostor Like neprestano je bio izložen administrativnim promjenama i rijetko je bio organiziran kao zasebna, prepoznatljiva sredina. Pojedini dijelovi Like pripajani su Senju, Rijeci, Karlovcu, Zadru, pa se još i danas osjeća manjak volje da se definiraju jedinstveni, zajednički interesi i da se Lika ponaša prema tim interesima. Tome pridonosi nastavak političko-administrativne prakse da se svako malo zadire u teritorijalni ustroj toga, po mnogo čemu, jedinstvenog područja.

¹⁰ A. Marinović-Uzelac: Regionalizacija iz vidokruga prostornog planiranja. *Društvena istraživanja*, br. 1/1992, str. 84.

¹¹ Nejašmić, I.: *Depopulacija u Hrvatskoj. Korijeni, stanje, izgledi*. Zagreb, Globus i Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1991., str. 330 i dalje, i str. 246. Iscrpna analiza depopulacijskih procesa omogućila je I. Nejašmiću da argumentirano najavi »ubrzanje demografskih lomova« (Isto, str. 245).

¹² Na cijelom prostoru Hrvatske ima oko 1.000 naselja što su na putu izumiranja. U tom neslavnom podatku prednjači Gorska Hrvatska i Sjevernohrvatsko primorje, pa će u tom ionako rijetko naseljenom području doći do još većeg naseljskog »razrjeđivanja« (Isto, str. 247-251).

¹³ U nekim se dijelovima Like planira selidba nekoliko udaljenih malih ruralnih naselja.

¹⁴ Pojedina periferijska područja traže i nalaze u svojim »objektivnim nedostacima« uporišta za razvitak. Ne treba zaboraviti da je ponekad upravo nerazvijenost dobra podloga za razvitak, jer su izbjegnute mnoge negativne posljedice razvitka.

¹⁵ Radni emigranti velika su potpora svojim obiteljima u domovini, iako u općem razvojnom smislu ne moraju imati veću ulogu. Neka istraživanja međunarodne migracije pokazala su, naime, da se novci koje šalju emigranti koriste prije svega za gradnju kuća i druge vrste potrošnje, a manje za poslovne investicije. Stoga je važno da država različitim mjerama te novce usmjeri prema ruralnom razvitku. (Reichert, C.: Labour migration and rural development in Egypt: a study of return migration in six villages. *Sociologia ruralis*, br. 1/1993, str. 42-60)

¹⁶ Courgeau ističe ulogu unutarnjih migracija u renesansi seoskih općina. On je, analizirajući migracije, ustanovio da je međunarodna migracija usmjerena pretežito prema urbanim zonama, a unutarnja prema domaćim ruralnim područjima. (Courgeau, D.: *Déconcentration urbaine et...*, op. cit., str. 92-96)

- ¹⁷ Lajić i Šterc utvrdili su na temelju analize popisnih podataka »da je slaba povezanost između udjela poljoprivrednog stanovništva pojedinih općina 1971. i veličine selidbenog salda za posljednje međupopisno razdoblje«. (Lajić, I. i Šterc, S.: Migracijska bilanca općina Hrvatske u razdoblju 1971-1981. *Sociologija sela*, Zagreb, br. 107-108/1990, str. 25.)
- ¹⁸ Cijela planina je 1981. proglašena parkom prirode (oko 2.000 km²).
- ¹⁹ Rambaud, P.: Sociologie du village. u: Desroche, H. i Rambaud, P.: *Village en développement. Contribution à une sociologie villageoise*. Pariz, Mouton & Cie, 1971, str. 13-33.
- ²⁰ U prvu skupinu ulaze dvije ličke općine: Donji Lapac i Korenica (odnosno Plitvička jezera).
- ²¹ U drugoj su skupini ove ličke općine i gradovi: Gračac (prema novoj prostorno-administrativnoj shemi, nalazi se u Zadarskoj županiji), Lovinac, Udbina i Vrhovine. Također i sljedeća naselja u gradovima i općinama:
- a. u Gradu Gospiću: Barlete, Brzig, Divoselo, Drenovac, Radučki, Kruškovac, Kukljić, Lički Čitluk, Lički Osik, Medak, Mogorić, Ostrvica, Pavlovac Vrebački, Počitelj, Raduč, Široka Kula, Vrebac, Zavođe,
- b. u općini Otočac: Dabar, Doljani, Glavace, Podum, Škare.
- ²² Moguće su tek površne procjene.
- ²³ Veličina naselja konstitutivni je element mijena seoskih naselja, osobito onih izvan zone utjecaja grada. Kayser smatra veličinu naselja važnom za proces suvremene transformacije jer misli da proces promjene može zahvatiti svako pa i najmanje mjesto, ali da se u većima promjene *uvijek* događaju. (Predlaže donju granicu od 800 stanovnika.) Dakle, za neizbježnu promjenu, nužna je »kritična masa« stanovništva zbog koje će nastati uslužne djelatnosti, koja će stvoriti nove privredne aktivnosti, nove mogućnosti, koja će biti dovoljna za razvojno poticajnu endogenu dinamiku te za veze s urbanim životom i usitjenom socijalnom okolicom (mala sela, zaseoci, usamljene farme, itd.).
- ²⁴ *Modernost i modernizacija: zbornik radova.* /Priredio R. Kalanj. Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske, 1990., str. 5 (Biblioteka Revije za sociologiju; knj. 17).
- ²⁵ Vidjeti opširnije u: Lay, V.: *Održivi razvitak i društvene promjene...*, op. cit., str. 1-18.
- ²⁶ Zanimljiv je i indikativan podatak da u Požegi živi oko 1.000 Brinjaka.
- ²⁷ U analiziranom razdoblju naselje je povećano za dio naselja Stajnica.
- ²⁸ Podatak za 1981. uključuje podatke za naselje Žuta Lokva, koje je od 1991. samostalno naselje.
- ²⁹ Sugovornik je bio općinski načelnik Ivan Lokmer (1940), po zanimanju geodet (SSS). Prije izbora na dužnost načelnika bio je šef prodaje u »Drvu«. Razgovor je vođen 12. rujna 1997. u prostorijama Općinskog poglavarstva.
- ³⁰ Milan Đukić, saborski zastupnik, koji je iz Donjeg Lapca, nikada, prilikom svojih posjeta rodnom kraju, nije svratio u općinu, a kamoli ponudio pomoć. Njegovu kuću u Donjem Lapcu spalili su Srbi.
- ³¹ Sugovornik je bio Milan Ledenko, općinski načelnik. Razgovor se vođio 10. rujna 1997. u prostorijama Općinskog poglavarstva. Načelnik

je rođen 1963. Po zanimanju je poljoprivredni tehničar. Prije izbora na dužnost načelnika bio je zaposlen u MUP-u. Obnašao je dužnost pomoćnika zapovjednika granične policije.

- ³² Sugovornik je bio Slaven Stilinović (1970), v.d. pročelnika u gradskoj upravi Gospića. Diplomirao je ratarstvo na Agronomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Prije izbora na dužnost pročelnika bio je samostalni referent za gospodarstvo. Razgovor je vođen 15. rujna 1997. u prostorijama Gradskog poglavarstva.
- ³³ Sugovornik je bio Blaž Vrkljan (1959), općinski donaćelnik. Po zanimanju je metalac (SSS). Zaposlen je kao policajac i volonterski obavlja dužnost donaćelnika. U razgovoru je vrlo aktivno sudjelovao. Z. Vrkljan, predsjednik općinskog vijeća. Razgovor je obavljen 9. rujna 1997. u kontejneru Općinskog poglavarstva.
- ³⁴ Podaci za navedene dvije godine nisu usporedivi jer je dio naselja 1991. pripojen naselju Švica.
- ³⁵ Podaci su prikazani u naselju Otočac.
- ³⁶ Sugovornik je bio Mladen Vodička (1953), dogradonačelnik i pročelnik Općeg upravnog odjela u gradskoj službi. Po zanimanju je ing. građevinarstva. Prije izbora na dužnost dogradonačelnika obavljao je (i sadašnju) funkciju pročelnika. Razgovor je obavljen 12. rujna 1997. u prostorijama Gradskog poglavarstva.
- ³⁷ Naselje Rudinka dio je naselja Donji Kosinj i u pregledanim statističkim publikacijama nije posebno izdvojen.
- ³⁸ Za naselje Vukelići vrijedi isto što i za Rudinku.
- ³⁹ Sugovornik je bio Tihomir Orešković (1957), općinski načelnik (volonter). Po zanimanju je pravnik. Časnik je HV-a. Prije Domovinskog rata živio u inozemstvu. Razgovor je obavljen 15. rujna 1997. u prostorijama Općinskog poglavarstva.
- ⁴⁰ Naselju Jezerce u promatranom je razdoblju priključen dio naselja Plitvička Jezera, prije u sastavu naselja Plitvica.
- ⁴¹ Naselje samostalno od 1991. Dotad u sastavu naselja Plitvica.
- ⁴² Sugovornik je bio Mile Grbac (1964), općinski pročelnik ureda za razvitak i obnovu te zamjenik načelnika. Sugovornik je VKV strojobravar; prije izbora na sadašnju dužnost bio je pomoćnik povjerenika u općini. Razgovor je obavljen 11. rujna 1997. u prostorijama Općinskog poglavarstva.
- ⁴³ Čojluk je do 1991. bio dio naselja Kurjak.
- ⁴⁴ Uključeni podaci i za naselje Poljica, koje je do 1991. bilo dio naselja Komić.
- ⁴⁵ Uključeni podaci za naselja Čojluk, Mutilić i Rebić, koji se od 1991. popisuju kao samostalna naselja.
- ⁴⁶ Iz Udbine, starog hrvatskog gradića na rubu Krbavskog polja, u Drugome svjetskom ratu protjerani su svi Hrvati, i u njihove kuće uselilo se srpsko stanovništvo, koje je, pak, pobjeglo pred »Olujom«, završnom akcijom Domovinskog rata. Privučeni pozivima i obećanjima, u te su kuće uskoro uselili Hrvati uglavnom prognani iz BiH, ali i iz okupiranih krajeva Hrvatske. Tako sada ima kuća sa tri aspiranta. Problem utvrđivanja vlasništva nad stambenom imovinom zahtijeva vrlo pažljiv i odmjeren pristup, zakonski zasnovan i pravedan. U tako osjetljivoj situaciji općinsko poglavarstvo, očekujući stvarni angažman države u rješavanju tog problema, čini sve da sačuva mir među stanovnicima.

- ⁴⁷ Sugovornik je bio Ivan Pešut (1950), općinski načelnik, po zanimanju diplomirani inženjer drvne industrije. Prije izbora na mjesto načelnika bio je menadžer u »Lika-drvu«. Razgovor se vodio 10. rujna 1997. u prostorijama Općinskog poglavarstva.
- ⁴⁸ Toga je datuma Petar Zrinski pobjedom u bitci kod Jurjevskih stijena zauvijek istjerao Turke iz Gacke doline i prepriječio im dalje osvajanje. Zahvaljujući toj pobjedi, Otočac nikad nije pao u turske ruke.
- ⁴⁹ Sugovornik je bio zamjenik općinskog načelnika, gospodin Glušac (1964). Završio je srednu vojnu školu. Prije izbora na dužnost načelnika bio je direktor ugostiteljskog poduzeća. Razgovor je vođen 11. rujna 1997. u prostorijama Općinskog poglavarstva.